

Vertegenwoordiging en de Decade of Roma Inclusion

Een casestudy naar aanleiding van de ideeën van Claude Lefort

Marlou Reuvers
s4264827

Begeleider Anya Topolski

19.997 woorden

27 juli 2018

Scriptie ter verkrijging van de graad “Master of arts” in de filosofie
Radboud Universiteit Nijmegen

Hierbij verklaar en verzeker ik, Marlou Reuvers, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Plaats: Nijmegen   Datum: 27 juli 2018

Samenvatting

In deze scriptie behandel ik de Decade of Roma Inclusion als casestudy wat betreft de ideeën van Claude Lefort over het principe van vertegenwoordiging binnen de democratische samenleving. Mijn vraagstelling is: Wat is de betekenis van de rol van vertegenwoordiging in de Decade of Roma Inclusion voor de analyse van Lefort? Ik beargumenteer dat de Decade een tekortkoming binnen Leforts ideeën illustreert. Lefort ziet in “*Démocratie et Représentation*” over het hoofd dat uitgesloten groepen zelf weinig grip hebben op hoe ze worden weergegeven in de publieke ruimte. Voor effectieve vertegenwoordiging moeten zij echter aansluiting vinden bij de publieke ruimte. Dit maakt de publieke ruimte een serieuze hindernis voor uitgesloten groepen die via vertegenwoordiging deze uitsluiting proberen tegen te gaan.

Inhoudsopgave

INTRODUCTIE.....	5
HOOFDSTUK ÉÉN.....	11
Standaardfeiten.....	13
Het academisch debat.....	14
Een eigen stem.....	17
Ter afweging.....	22
HOOFDSTUK TWEE.....	25
Biografie.....	25
Verschuiving in de symbolische orde.....	28
De politieke eenheid van de samenleving?.....	29
Voorwaarden voor vertegenwoordiging.....	32
Besef van ontoelaatbaarheid.....	33
HOOFDSTUK DRIE.....	35
Het begin.....	35
Het doel.....	36
Vertegenwoordiging binnen de Decade.....	37
Het bereikte.....	37
De testcase.....	38
CONCLUSIE.....	47
BIBLIOGRAFIE.....	51

INTRODUCTIE

Het is de gedeelde boodschap van de meeste rapporten van toezichhoudende instanties in Europa: Roma blijven te maken hebben met grote problemen zoals discriminatie, uitsluiting en segregatie in belangrijke onderdelen van het leven, zoals huisvesting, werkgelegenheid en educatie.¹ Het antwoord van de lidstaten van de EU op deze situatie is inadequaat (Yuval-Davis, “Introduction” 1047-8). Sterker nog, volgens deze rapporten is er naast alledaagse discriminatie ook sprake van institutioneel racisme tegen de Roma.² Vanaf de jaren negentig zijn de Roma een belangrijk onderwerp voor de EU geworden, dit in de context van de val van de communistische staten in Oost-Europa en de evaluatie van de bijkomstige migratie als probleem – binnen de migratie van oost naar west waren (en zijn) de Roma erg zichtbaar (Rodríguez Maeso 53-4). Door de jaren heen is het onderwerp alleen maar belangrijker geworden, de EU heeft er bijvoorbeeld sinds de uitbreiding van 2004 miljoenen Romani burgers bij gekregen (Yuval-Davis, “Introduction” 1052). Dat het onderwerp begint te spelen vanaf de jaren negentig blijkt onder andere uit het feit dat de Council of Europe in 1993 de Roma om heeft gedoopt tot Europese minderheid en de opkomst van ontelbare projecten specifiek gericht op de Roma. Tegelijk met deze zorgen op Europees niveau is er een europeanisatie van de vertegenwoordiging van Roma waar te nemen, dat wil zeggen dat veel Roma en Romani³ organisaties zich richten op de Europese context (Van Baar 3). Hoewel je ziet dat er op Europees niveau een gesprek op gang is gekomen over de noodzaak van een verbetering van de positie van de Roma, is er een ontwikkeling gaande dat landen ‘het Roma probleem’ afschuiven naar Europees niveau (McGarry 767-8). Echter, bij Ngo’s, politici, activisten en academici is er het besef dat het vormen van zinvol beleid plaats zal moeten vinden op nationaal en lokaal niveau, maar Roma zijn zwaar ondervertegenwoordigd op deze politieke niveaus (Vermeersch, “Romani Politics” 9-10). Hier wordt de Decade of Roma Inclusion interessant – een tienjarig project dat van start ging in 2005 met als grote aandrijvers transnationale organisaties als de World Bank en het Open Society Institute.⁴ Dit omdat het met de steun van Europese instituties aan de slag wilde gaan met Roma inclusie op nationaal

---

¹ Hier volgen twee voorbeelden van dergelijke rapporten. Het eerste is een rapport uit 2004 over de situatie van Roma in de destijds recent uitgebreide EU. Uit het rapport blijkt dat de situatie alarmerend is, rechten worden geschonden en inclusie projecten hebben gefaald (European Commission, *Situation of Roma*). Een tweede rapport behelst een verzameling en analyse van data wat betreft educatie, werkgelegenheid, huisvesting en gezondheid van Roma, uitgevoerd naar aanleiding van de verderop genoemde Decade of Roma Inclusion. Het rapport concludeert – ondanks de incomplete data – dat er bescheiden vooruitgang is geboekt op het gebied van onderwijs, maar dat de algehele beoogde inclusie niet is bereikt (Kushen).

² Voor een voorbeeld van een rapport met focus op discriminatie en segregatie, zie: Izsák.

³ Met ‘Roma’ wordt bedoeld; meerdere mensen van Romani komaf, het enkelvoud is ‘Rom’. ‘Romani’ wordt gebruikt als bijvoeglijk naamwoord. In deze scriptie zal ik ‘de Roma’ hanteren wanneer in bepaalde ideeën een eenduidig volk of een homogene groep verondersteld wordt.

⁴ De eerdergenoemde Council of Europe was partner van de Decade of Roma Inclusion. Andere partners waren bijvoorbeeld Unicef, WHO en de EU.

niveau. Dit deed het door regeringen een verklaring te laten ondertekenen dat ze zelf met Roma zouden gaan werken aan zinvol beleid om op eigen wijze te proberen Roma inclusie te bereiken. Uiteindelijk tekenden twaalf landen deze verklaring en het was daarmee het grootste project voor Roma inclusie tot dan toe.⁵ Bij de aanvang werd er enthousiast gereageerd door voorstanders van Roma inclusie en creëerde het hoop dat er eindelijk echt dingen zouden gaan veranderen voor de Roma van Europa. Om inclusie te bereiken werd gewerkt aan het dichten van de “unacceptable gaps between Roma and the rest of society” (“Terms of Reference” 2), waarmee bedoeld werd bovengenoemde uitsluiting en segregatie op gebieden als huisvesting, werkgelegenheid en educatie aan te pakken. Ook werd geprobeerd *anti-gypsyism* aan te kaarten en te bestrijden. De Decade presenteerde zichzelf heel duidelijk als een project voor en door Roma, door onder andere de slogan “Nothing about us without us” (Rorke, “Introduction” 8). De Decade navigeerde binnen een werkelijkheid van grote natiestaten, centrale administratie, instituties en bureaucratisering. Uiteraard konden de regeringen van de deelnemende landen niet met al hun Romani burgers gaan praten,⁶ dus moest er gebruik worden gemaakt van vertegenwoordiging.

In mijn scriptie wil ik gebruik maken van de ideeën van Claude Lefort om de rol van vertegenwoordiging binnen de Decade beter tot begrip te brengen. Dit onder andere omdat Lefort vertrekt vanuit het (Machiavelliaanse) standpunt dat elke samenleving intrinsiek verdeeld is. Volgens hem zal elk politiek stelsel de vraag moeten beantwoorden hoe zij omgaat met deze verdeeldheid. Voor Lefort is de moderne democratische samenleving totaal anders dan alle andere samenlevingen; door een verschuiving in de symbolische orde wijst de samenleving zelf het beeld van zichzelf af als eensgezind of gestructureerd volgens een goede orde. De samenleving kan haar identiteit slechts nog vinden in haar eigen conflict. Het belangrijkste kenmerk van democratische samenlevingen is voor hem de legitimiteit van de verdeeldheid en het conflict. Een politiek toneel wordt ingesteld waar vertegenwoordigers conflicten heen leiden en op deze manier legitimeren. Vertegenwoordiging krijgt op deze manier twee betekenissen: het systeem waarin vertegenwoordigers deelnemen aan het politieke gezag in plaats van burgers die hen hebben gekozen, én het zichtbaar maken van de samenleving op dit politieke toneel. Vertegenwoordiging speelt voor Lefort dus een essentiële rol binnen de moderne democratische samenleving, hij noemt haar ook wel ‘vertegenwoordigende democratie’. Op deze wijze wordt de bovengenoemde verdeeldheid van de samenleving erkend en bevestigd binnen de democratie en het is precies haar meerwaarde dat zij hierbij uitsluit dat er uitgesloten wordt.

---

⁵ Het grootste project voor Roma inclusie is inmiddels het in 2011 opgerichte *The EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020*. Dit project houdt dezelfde aandachtspunten aan als de Decade, maar heeft 27 deelnemende landen in plaats van twaalf.

⁶ Dat zou grofweg gaan om een paar miljoen mensen – om een idee te geven hoe dat overleg eruit zou zien.

Hiermee samenhangend is de (huidige) staat van de democratie af te leiden, aldus Lefort, aan de hand van een antwoord op de volgende vragen: wie wordt uitgesloten en door wie?

Ofwel, Lefort heeft een sterke analyse van de rol van vertegenwoordiging binnen de democratische samenleving en hoe deze samenleving uitsluit dat ze uitsluit. De grootste minderheid van Europa heeft al eeuwen te maken met serieuze uitsluiting en in deze scriptie wil ik een groots, recent project bekijken dat hier verandering in wilde brengen; de Decade of Roma Inclusion. In het kader van dit project voor en door Roma vertegenwoordigden Roma zichzelf en de Decade stimuleerde dat deze vertegenwoordigers betrokken raakten bij het politieke spel van de verschillende samenlevingen. Zij kwamen in contact met bestuurders en politici op allerlei lagen welke verantwoordelijk waren voor beleid dat Roma aanging. Zij konden hier hun belangen duidelijk maken en samen tot beleid komen dat zou leiden tot – zo werd gehoopt – Roma inclusie. Een van de initiatiefnemers sprak bijvoorbeeld van “a seat at the table” (Soros 14).

Dit maakt de Decade of Roma Inclusion de ideale casus voor Leforts ideeën over vertegenwoordiging binnen de democratische samenleving in het kader van uitsluiting. Ik neem hierbij aan dat de Decade actief was binnen verschillende democratische samenlevingen. Hoewel Lefort opmerkt dat democratische samenlevingen vaak te maken krijgen met allerlei ontfaaldingen (zoals populistische leiders en partijen die meer bezig zijn met het voortbestaan van de partij dan met het zoeken van het algemeen belang op het politieke toneel) ziet hij de principes van democratische samenlevingen als essentieel. Het belangrijkste principe is voor hem de lege plaats van de macht. Daaruit volgt vervolgens onder andere: politieke en individuele vrijheden, een parlement dat voortkomt uit algemeen kiesrecht, vrije verkiezingen, het toestaan van een veelheid aan partijen en verenigingen en onafhankelijke rechtspraak. Het punt is dat weinig democratieën perfect zijn. Ook de deelnemende landen van de Decade zijn dat niet. Echter, zo lang een samenleving voldoet aan bovengenoemde principes zou Lefort er akkoord mee zijn om een samenleving als democratisch te beschouwen. Lefort lijkt een zeer positief beeld te schetsen voor de mogelijkheden van minderheden binnen de democratische samenleving – en noemt minderheden die opkomen voor hun rechten zelfs hét bewijs dat samenlevingen nog steeds weerbaar zijn tegen het vergaan van het democratisch weefsel (Lefort, “La Communication” 35-6). Dit positieve beeld ga ik in deze scriptie onderzoeken. Aangezien de Decade of Roma Inclusion in 2015 tot een einde is gekomen, maakt dat het een geschikte casus om op terug te blikken en te reflecteren.

In deze scriptie behandel ik dus de Decade of Roma Inclusion als een zogenaamde casestudy. Hoewel ik aan de hand van Lefort tot begrip zal brengen hoe de Decade gebruik heeft gemaakt van vertegenwoordiging en welke hindernissen hierbij een rol speelden, is dat niet waar de focus ligt. Ik zal de Decade

behandelen als testcase voor Lefort. Gaat zijn analyse op wanneer ik deze toepas op de Decade of Roma Inclusion? Mijn vraagstelling is: Wat is de betekenis van de rol van vertegenwoordiging in de Decade of Roma Inclusion voor de analyse van Lefort?

Ik zal beargumenteren dat hoewel met behulp van de ideeën van Lefort de rol van vertegenwoordiging in de Decade of Roma Inclusion en de eventuele gebreken van deze vertegenwoordiging helder tot begrip zijn te brengen, de Decade tevens een scherp licht werpt op een tekortkoming binnen Leforts ideeën. Namelijk, dat Lefort over het hoofd ziet dat groepen die al uitgesloten zijn zelf weinig grip hebben op hoe ze worden weergegeven in de publieke ruimte. Lefort heeft hierdoor weinig oog voor homogenisering van groepen welke Leforts veronderstelde vrije circulatie van informatie en botsingen van meningen in de publieke ruimte beïnvloedt. Dit is belangrijk omdat volgens Lefort vertegenwoordiging aan moet sluiten bij de publieke ruimte om effectief te zijn. Dit is een serieuze hindernis voor vertegenwoordigers van groepen die al uitgesloten zijn, wat een kanttekening is bij het idee dat de democratische samenleving uitsluit dat ze uitsluit.

Deze scriptie zal als volgt opgebouwd zijn. In hoofdstuk één onderzoek ik wie vertegenwoordigd werden door de Decade of Roma Inclusion. Ik zal laten zien dat de Decade zelf geen meer diepgaand antwoord geeft dan ‘Roma’. Daarom zal ik – om een antwoord te krijgen op bovenstaande vraag – moeten onderzoeken wie dat zijn; Roma. Dit doe ik aan de hand van verschillende teksten: “Making a Difference Without Creating a Difference” van Tremlett, *We Are the Roma!* van Nicolae en *In search of the True Gypsy* van Willems. Naar aanleiding hiervan wordt duidelijk wat homogenisering van Roma inhoudt en hoe de Decade hier – onbedoeld – aan bijdraagt. Daarna zal ik ingaan op hoe Roma zich door de jaren heen vertegenwoordigd hebben in verschillende politieke contexten. Het zal blijken dat internationale vertegenwoordiging van Roma niet onomstreden is, maar dat er tegelijkertijd wel een ontwikkeling van europeanisatie van de vertegenwoordiging van Roma is waar te nemen. Ik zal verkennen hoe de Decade zich verhoudt tot deze ontwikkeling. Vertegenwoordiging van Roma zal ik onderzoeken aan de hand van “The Roma – A Nation without a State?” van Marushiakova en Popov, “Roma as a Political Identity: Exploring Representations of Roma in Europe” van McGarry en “Contained Mobility and Racialization of Poverty in Europe: The Roma at the Development-Security Nexus” van Van Baar.

In hoofdstuk twee zal ik illustreren hoe Leforts ideeën over de democratische samenleving en de rol van vertegenwoordiging aansluiten op wat de Decade heeft getracht te doen. Ik zal eerst een aantal zaken behandelen die Lefort als essentieel ziet voor de democratische samenleving om zo tot een schets van deze samenleving te komen. De bron die ik voor bovenstaand doel zal gebruiken is de tekst “Démocratie et Représentation” uit *Le temps present: Écrits 1945-2005*. In

deze tekst geeft hij niet alleen een heldere schets van de moderne democratie *an sich*, ook voert hij een onderzoek uit waarin hij zich richt op hindernissen waar het principe van vertegenwoordiging op stuit in landen waar democratie pas is ingevoerd – meestal na een periode van dictatuur. In die hindernissen worden de kenmerken van de democratische samenleving scherper, het wordt duidelijk wat voor voorwaarden noodzakelijk zijn binnen een samenleving wil het principe van vertegenwoordiging goed plaats kunnen vinden en hij betoogt hoe de belangen van uitgesloten groepen gekanaliseerd kunnen worden binnen deze samenleving. Om onderliggende zaken in Leforts interpretatie te verduidelijken lees ik: “L’Image du Corps et le Totalitarisme” (uit *L’Invention Démocratique: Les Limites de la Domination Totalitaire*), “La Logique Totalitaire” (uit diezelfde bundel) en “La Question de la Démocratie” (uit *Essais sur le Politique: XIXe – XXe siècles*).⁷ Ik gebruik *Democratie zonder Blauwdruk: De Politieke Filosofie van Claude Lefort* van Donald Loose en *The Philosophy of Claude Lefort: Interpreting the Political* van Bernard Flynn om Lefort in zijn context te duiden evenals enkele vooronderstellingen in zijn werk.

In hoofdstuk drie zal ik dieper ingaan op de Decade of Roma Inclusion. De aandacht zal liggen op hoe vertegenwoordiging ingevuld werd; wie vertegenwoordigden, hoe kwam die vertegenwoordiging tot stand, wat was de band met degenen die zij vertegenwoordigden en welke hindernissen kwamen de vertegenwoordigers tegen? Wanneer ik deze zaken helder heb, zal ik deze langs de ideeën van Lefort leggen. Als bronnen gebruik ik een aantal documenten die de Decade gepubliceerd heeft. Dat zijn de Terms of Reference, de website en een reflecterend document naar aanleiding van het einde van de Decade: *A lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015* met daarin diverse artikelen geredigeerd door Bernard Rorke en Orhan Usein. Om kanttekeningen te maken bij Leforts visie van de publieke ruimte gebruik ik het bovengenoemde artikel van McGarry. Ik zal afsluiten met een conclusie waarin ik mijn vraagstelling beantwoord.

---

⁷ Ik lees alle bronteksten in de originele taal, behalve bovengenoemde teksten van Lefort, hiervan lees ik een Nederlandse vertaling uit 2016. Deze teksten zijn te vinden in *Wat is Politiek?* en de titels zijn vertaald met respectievelijk: “Democratie & Vertegenwoordiging”, “Het Beeld van het Lichaam & het Totalitarisme” “De Logica van het Totalitarisme” en “Het Vraagstuk van de Democratie”. Verdere informatie is te vinden in de bibliografie. Ik hanteer de paginanummers van deze bundel.

HOOFDSTUK ÉÉN

Vertegenwoordigd door de Decade of Roma Inclusion

In dit hoofdstuk wil ik stilstaan bij de vraag wie vertegenwoordigd werden door de Decade of Roma Inclusion wanneer deze organisatie binnen verschillende landen werkte aan Roma inclusie. Het eenvoudige antwoord op deze vraag is: Roma uit de landen die meededen aan de Decade.⁸ Maar wie zijn dat nu, Roma? En waarom is een Decade of Roma Inclusion nodig? En wat zou dat inhouden, Roma inclusie? De kans is groot dat wanneer je het nieuws volgt, je bij ‘Roma’ denkt aan migranten uit Oost-Europa die illegale kampen bouwen aan de grenzen van westerse steden en deze overspoelen met criminaliteit en bedelarij. Zo stelde eind juni van dit jaar de Italiaanse minister van Binnenlandse Zaken, Salvini, nog voor om – na ophef over een opgerolde zakkenrollersbende in Milaan – te inventariseren hoeveel Roma er nu eigenlijk zijn in Italië. Hij sprak daarbij van een “persoonsregistratie” (Van Raaij). Dit om uiteindelijk te komen tot het sluiten van de illegale kampen en het uitzetten van alle ongewenste vreemdelingen. Als Salvini zelf zou mogen beslissen dan zouden de Italiaanse Roma ook de grens over gaan: “helaas moeten we de Italiaanse Roma houden,” vertelde hij de zender TeleLombardia (Van Raaij). De ophef was groot. Premier Conte liet weten dat niemand van plan was een volkstelling op basis van etniciteit te houden, omdat dat in strijd met de wet en discriminerend is. Italië staat niet alleen in het afbeelden van Roma als ongewenste migranten die zorgen voor problemen. Zo stelt politiek (filosofisch) wetenschapper Van Baar dat er vanaf het begin van de 21^e eeuw een toename merkbaar is van landen in het noordwesten van Europa die *deals* sluiten met landen elders in Europa om Roma te repatriëren in hun land van herkomst (Van Baar 13-4).⁹ Dergelijke *deals* worden vaak uitgelegd in de context van een migratieprobleem, of specifieker; een Romani migratieprobleem. Sinds 2007 hebben veel westerse landen namelijk te maken met een nieuwe migratiestroom uit landen die in dat jaar tot de EU zijn toegetreden. Veel van die mensen zouden Roma zijn. Ofwel, men redeneert dat de bovengenoemde migratiestroom onwenselijk is en een probleem oplevert; namelijk Roma in de – in dit geval Italiaanse – samenleving.

Salvini hanteert hierboven een onderscheid tussen enerzijds Italiaanse Roma en anderzijds uitzetbare ongewenste vreemdelingen of illegale migranten. Je ziet vaak dat ‘Roma’ en ‘nomaden’ – of in dit geval ‘ongewenste vreemdelingen’ of ‘illegale migranten’ – in allerlei contexten als synoniem begrepen worden. Maar, als het zou gaan om ongewenste vreemdelingen of illegale migranten, waarom

⁸ Deze landen waren: Albanië, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Hongarije, Kroatië, Macedonië, Montenegro, Roemenië, Servië, Slowakije, Spanje en Tsjechië.

⁹ De bekendste *deal* is waarschijnlijk de *deal* die Frankrijk in 2012 sloot met Roemenië. Hierbij zouden tachtig Romani families ‘vrijwillig gerepatriëerd’ worden, dat wil zeggen: terugkeren naar Roemenië om daar te gaan integreren. Dit werd een *pilot project* genoemd, terwijl het plaatsvond nadat Frankrijk al jarenlang Roma massaal uitzette.

zijn zij dan onderdeel van een migratiestroom uit landen die sinds 2007 EU-lidstaten zijn? Als zij ongewenste vreemdelingen of illegale migranten waren, hadden zij immers niet op een internationaal verdrag hoeven wachten om naar Italië te komen. Doet dat niet vermoeden dat het hier gaat om burgers met een EU-paspoort die het recht hebben om te migreren? En hoe komt bovenstaande duiding overeen met het feit dat de meeste Roma geen nomadische levensstijl hebben, maar reeds lang gesetteld zijn?¹⁰ Wie zijn die Roma? En waarom zou het behoren tot deze groep een voorwaarde kunnen zijn om bijvoorbeeld vrijwillig gerepatrieerd te kunnen worden?

Ofwel, de term ‘Roma’ is voornamelijk nog omgeven met raadselen en misverstanden. Dit kan leiden tot een eenzijdig beeld van deze groep, of tot vooroordelen zoals geïmpliceerd in de woorden van Salvini. Dat dit problematisch is wanneer het gaat om beleidvorming en uitvoering hiervan, blijkt goed uit onderstaand citaat. Historicus Bergen spreekt hier over de situatie in Europa in de jaren veertig:

The European officials who introduced restrictions on Roma and the police who enforced them were often unclear about who exactly was a Rom. Non-Roma tended to assume they could recognize “Gypsies” by their appearance: many Roma had darker hair, skin, and eyes than most people in northern, western and eastern Europe, but by no means were there always physical markers. In some areas Roma were associated with certain trades, such as working with metal or leather. Most Europeans thought all Roma were wanderers who made a living from fortune-telling, music, dancing, and theft. In fact, not all Roma were itinerant, and many held regular jobs, for example, as civil servants. Nor were all wandering people in Europe Roma or Sinti in any sense of the word. Sometimes, however, police and other authorities treated people who were not ethnic Roma at all as if they were, because they fit the stereotype of homeless, petty thieves. Just as Nazi ideologies invented the category of “the Jew,” as if all Jews were somehow the same, they created the stereotypical, deformed “life unworthy of living” [gehandicapt] and the monolithic “Gypsy.” (Bergen 31-2)

Het is cru om direct Nazi’s en de Holocaust – *Porajmos* in het Romanes – in een argument te betrekken. Dit is dan ook absoluut geen poging om Salvini te linken aan ideeën en praktijken van genocide. Wel is dit citaat een goed voorbeeld dat het niet kritisch zijn en het aannemen van vooroordelen en het toestaan van een eenzijdig beeld van een groep niet alleen invloed heeft op wie onderhevig zullen zijn aan ontworpen beleid, maar ook op de inhoud van het beleid zelf dat ontworpen wordt.

Ofwel, het is essentieel om weg te gaan van aannames en vooroordelen en ons af te vragen wie nu de mensen zijn die vertegenwoordigd werden door de Decade. Vreemd genoeg is de Decade hier zelf geen goede bron voor. In geen enkel document dat de Decade of Roma Inclusion gepubliceerd heeft is enige uitleg of een kritische houding wat betreft de term ‘Roma’ te vinden. Er wordt geen schets van de groep gegeven. Men vraagt zich niet af welke diversiteiten binnen de groep

---

¹⁰ Er wordt geschat dat tussen de vijf en twintig procent van de Roma nog rondtrekken (Tremlett 832-3).

te vinden zijn, wat inclusie voor verschillende delen van die groep zou inhouden, en wat nodig zou zijn om die inclusie te bereiken. Er wordt geen diepgang gecreëerd, men blijft steken bij ‘Roma’. Wellicht zijn de antwoorden op zulke vragen voor de Decade zo evident dat zij die vragen niet stelden. In dit hoofdstuk wil ik dit juist wel doen. Wie zijn de Roma en wat willen zij; dat moet ik onderzoeken om te begrijpen wie vertegenwoordigd werden door de Decade of Roma Inclusion. Hiervoor zal ik me dus tot andere bronnen dan de Decade moeten wenden. Allereerst zal ik een kort overzicht van algemene informatie geven; zaken die telkens weer genoemd worden wanneer het gaat over Roma en die blijkbaar als belangrijk worden ervaren wanneer Roma omschreven worden. Ik noem dit ‘standaardfeiten’. Daarna zal ik me wenden tot de academische wereld; daar speelt een complex debat dat zich bezighoudt met het bevragen van diversiteit van Roma. De onderliggende vraag is: welke factoren zijn bepalend of iemand Rom is? Ik zal hierbij dieper ingaan op een veelgenoemde factor – en tevens standaardfeit – namelijk: afkomst. Ten slotte laat ik Roma zelf aan het woord komen; wie zijn zij volgens zichzelf wanneer zij zich vertegenwoordigen op diverse politieke tonelen en wat willen zij bereiken? Is hierop een eenduidig antwoord te geven? Ik zal dieper ingaan op een recente trend: de europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma. Dit doe ik omdat de Decade of Roma Inclusion binnen deze trend past. In dit hoofdstuk zal ik betogen dat de Decade door het niet benadrukken van de diversiteit van de groep die zij vertegenwoordigt, onbedoeld, bijdraagt aan het homogeniseren van Roma. Ook zal ik illustreren dat vertegenwoordiging van Roma in een internationale context niet onomstreden is, en dat de europeanisatie eerder bijdraagt aan meer problemen dan dat zij problemen oplost.

Standaardfeiten

Een aantal zaken kom je veelvuldig tegen wanneer gesproken wordt *over* Roma, bijvoorbeeld in krantenartikelen, boeken, websiteartikelen, overheidsteksten en wetenschappelijke artikelen. Ik presenteer deze zaken hier als feiten – zoals in dergelijke teksten ook gedaan wordt – al moet gezegd worden dat binnen deze ‘standaardfeiten’ feit en aanneme door elkaar lopen. Hieronder volgt een eigen selectie van deze standaardfeiten.

Een eerste feit dat vrijwel altijd genoemd wordt, heeft te maken met afkomst: de zogenaamde *roots* van de Roma zijn gelegen in India. Vanaf de negende eeuw is vanuit daar een migratiestroom richting het westen op gang gekomen. In de daaropvolgende eeuwen hebben zij zich verspreid over heel de wereld.¹¹ Een tweede feit dat vaak genoemd wordt is de levensstijl waarbij mobiliteit eeuwenlang centraal heeft. Een derde standaardfeit is dat er zo’n tien tot twaalf

---

¹¹ Het is vreemd om hier al van de Roma te spreken, aangezien de term ‘Roma’ pas wordt gebruikt sinds de tweede helft van de twintigste eeuw – daarover verderop meer. Door de eeuwen heen werden ze aangeduid met woorden als ‘zigeuners’ en ‘gypsies’. Desondanks zal ik toch de gehele scriptie deze recente term gebruiken.

miljoen Roma in Europa wonen. Daarmee zijn ze de grootste minderheid van het continent. Ook wordt veelvuldig gesproken over armoede wanneer het gaat over de Roma. Volgens Amnesty International, bijvoorbeeld, leven miljoenen Roma in sloppenwijken waar vaak geen stromend water of elektriciteit is (Motoc). Armoede speelt een rol in de levens van vele Roma. Sommigen zeggen dat dat een keuze is. Het zou aan Roma zelf liggen dat zij arm zijn; Roma zouden vrij traditioneel zijn, op zichzelf zijn, niet willen omgaan met niet-Roma, niet willen integreren, werkschuw zijn en ze zouden zich vooral met muziek bezighouden. Anderen zeggen dat die armoede het resultaat is van discriminatie. Dat is geen recent fenomeen; de geschiedenis van de Roma in Europa is er één van onderdrukking en uitsluiting. Deze negatieve houding richting Roma wordt ook wel omschreven als “one of Europe’s oldest hatreds” (Rorke, “Zero Tolerance”). Dit resulteerde er onder andere in dat er wetten en vervolgingen waren, specifiek voor Roma. Een willekeurig en niet-compleet overzicht omvat het volgende: in de Middeleeuwen werden Roma vaak ter dood veroordeeld als heidenen. In de zestiende en zeventiende eeuw ontstonden in de meeste koninkrijken strenge anti-zigeunerwetten. In veel regio’s werden Roma tot slaven gemaakt (in Roemenië tot in de 19^e eeuw). In de 20^e eeuw werd de vervolging (nog) systematischer. In de jaren dertig bijvoorbeeld wilden landen als Duitsland, Polen en Italië al hun Romani inwoners uitzetten. Eerder in het citaat van Bergen werd het Naziregime al genoemd. Dit regime nam allerlei oude haatgevoelens die leefden binnen het volk en buiten die uit. Zij pakten Roma systematisch hun rechten af, sloten hen op in kampen en vermoordden ze. Vermoedelijk zijn er tussen de 190.000 en 220.000 Roma omgekomen van de naar schatting één miljoen Roma in Europa destijds (“Genocide of European Roma”). Discriminatie van Roma, aangeduid met *anti-gypsyism*, heeft lange wortelen, en deze mensen beargumenteren dat het vandaag de dag nog steeds een groot probleem is. Een laatste standaardfeit is dat de Roma – hoewel verspreid over vele landen – een taal delen; het Romanes.

Het academisch debat

Naast de standaardfeiten wordt er natuurlijk veel meer gezegd en geschreven over Roma. Academics houden zich onder andere bezig met het bevragen van diversiteit binnen de Roma. Volgens Tremlett gaat het hier om een verhit en complex debat dat draait om de vraag: wie is een Rom? Ofwel, welke criteria zorgen ervoor dat iemand Rom genoemd kan worden en/of zichzelf Rom noemt? Een vraag die daarbij fundamenteel is, is of het mogelijk is om de Roma als één volk te zien met gedeelde geschiedenissen en identiteiten, of dat dat niet meer dan een fictie is. Volgens Tremlett leidt dit debat in artikelen of boeken altijd tot een zoektocht naar het meest belangrijke criterium dat het leven en karakter van Roma bepaalt, bijvoorbeeld: afkomst, armoede, taal of cultuur (Tremlett 829-35). Ik wil nu een van die criteria en de bijbehorende discussie kort bespreken om een idee te geven van dit debat.

In de vorige paragraaf heb ik de Indiase afkomst van Roma genoemd als een van de standaardfeiten. Historicus Willems zal ik hier behandelen als representant van academici die fel argumenteren tegen het begrijpen van afkomst als verklaring voor de Romani identiteit. Het belangrijkste punt dat hij maakt in zijn boek is dat het concept van de *gypsy*¹² geenszins ahistorisch is. In zijn boek probeert Willems een overzicht te geven hoe wetenschap – destijds met name geschriften van de staat, kerk en academici – door de eeuwen heen het concept van ‘de *gypsy*’ beïnvloed heeft. Hij schetst als het ware een “family tree of ideas” die ons huidige beeld – ook binnen de academische wereld – van de *gypsy* gevormd heeft (Zimmermann 298).

Door de eeuwen heen zijn er tal van ideeën, associaties en betekenissen gegeven aan het concept. Soms lag binnen de ideeën en verhalen de nadruk op nomadisch bestaan, soms op het heidense, soms op het criminele. Ideeën over gedeelde afkomst waren er niet, bepaalde bronnen schetsen het beeld van *gypsies* als sociale buitenstaanders; buitenlanders die zich gemengd hadden met het uitschot uit eigen land en overal rondzwierven (Willems 14-5).¹³ Hoewel de ideeën op verschillende tijden en plaatsen verschilden is er wel degelijk een trend waar te nemen: rondtrekkende groepen met verschillende achtergronden werden gezien als *gypsies*. Deze *gypsies* spraken tot de verbeelding als sociale verschoppelingen, zondebokken of “romantic outsiders”, verbeeldingen die hen niet weergaven als de mensen van vlees en bloed die zij waren (Willems vii).

Het idee de *gypsies* als volk te begrijpen is volgens Willems ontstaan in de context van het negentiende-eeuwse nationalisme (Willems 301). De redenen die destijds aangedragen werden dat de *gypsies* een volk zouden zijn, vertonen veel gelijkenissen met de redenen die rond diezelfde periode genoemd werden om de Joden als volk te begrijpen (Willems 296). Zogenaamde gypsiologen concludeerden op basis van het de *gypsy* taal dat ‘de *gypsies*’ duizend jaar geleden uit India vertrokken waren en dat zij daar tot de laagste kasten behoord hadden (Willems 10). Of dit ooit een historische realiteit is geweest is volgens Willems

---

¹² Willems gebruikt de term ‘*gypsy*’ aangezien hij onderzoek doet naar perioden voordat de term ‘Roma’ opkwam. Daarbij hanteert Willems een conceptueel onderscheid tussen *gypsy* en Roma. Roma gaat namelijk over de zelfbepaling van deze mensen, en dat is een relatief recent fenomeen. In historische bronnen worden bepaalde groepen aangeduid als *gypsy*, in die bronnen is juist geen sprake van zelfbepaling; het is een categorie die toegepast wordt op anderen. Dat wil niet zeggen dat zelfbepaling afwezig was, maar in de historische bronnen is het wel afwezig en dus niet de focus van Willems’ onderzoek (Willems 7-9). In de bespreking van Willems’ ideeën zal ik de term ‘*gypsy*’ gebruiken.

¹³ *Gypsy* en andere termen die verwijzen naar Egypte doen wellicht anders vermoeden. Het moet gezegd worden dat in Europa allerlei exonymen gebruikt werden. Sommigen verwezen naar een gebied, bijvoorbeeld Egypte of Bohemen. Sommigen niet, zo zou ‘zigeuner’ afgeleid zijn van het Griekse woord voor tovenaars, wat eventueel te maken zou kunnen hebben met een sekte uit Anatolië. Het punt is dat er in Europa verschillende namen waren voor mensen die nu aangeduid zouden worden met Roma en dat deze namen niet altijd met afkomst te maken hadden en dat diverse namen naar verschillende plaatsen verwezen.

een zeer terechte vraag. Hij stelt dat het idee van de veronderstelde onderliggende en gedeelde geschiedenis van de *gypsies* vooral het resultaat is van (pseudo-) wetenschappelijk onderzoek uit de negentiende eeuw en dat dit niet terug is te vinden in de historische bronnen (Willems 16-7).

Het is dus belangrijk dat volgens Willems ‘*gypsy*’ een concept is dat in de Europese geschiedenis *aan* anderen is toegekend, anderen die behoorlijk van elkaar konden verschillen, en dat het begrijpen van dit concept in termen van etniciteit niet altijd vanzelfsprekend is geweest. Het is volgens Willems belangrijk te allen tijde stil te staan bij wie bepaalt wie een *gypsy* is (Willems 4).

Tegelijkertijd vinden er talloze taalkundige en DNA-onderzoeken plaats waarbij aanwijzingen worden gevonden dat huidige Roma *roots* hebben in India.¹⁴ Willems’ pleidooi dat taalwetenschappers onterecht een etnisch homogene groep vooronderstellen en blind zijn voor interacties die *gypsies* al eeuwenlang met hun omgeving hebben in Europa slaat soms door in een radicale ontkenning van enige rol van afkomst in de Romani identiteit (Zimmermann 299-300). Het moet gezegd worden dat deze radicale ontkenning niet overeenkomt met hoe (veel) Roma zichzelf vandaag de dag begrijpen. Dit zal ik in de volgende paragraaf behandelen. Het is voor deze scriptie niet relevant of het nu waar is of ‘de Roma’ van vandaag hun verre voorouders in India moeten zoeken. Interessant zijn de aannames die een rol spelen en de betekenis van afkomst die gegeven wordt (of radicaal ontkend wordt) in de Romani identiteit.

Dit debat illustreert dat standaardfeiten rond Roma niet altijd zo vanzelfsprekend zijn als ze lijken te zijn. Het is dus belangrijk kritisch te blijven, ook wanneer het gaat om veelgenoemde feiten, en we moeten ons afvragen in welke context sommige feiten als belangrijk worden ervaren wanneer het gaat over ‘de Roma’. Of, in de woorden van politiek wetenschapper Vermeersch:

To study the Romani movement means to study the process of labelling, categorization, and self-categorization in political action. A serious analysis should not simply focus on specific forms of lifestyle, traditions, descent, language use, and so forth; it should ask why and in what social and political circumstances such phenomena become generally accepted as markers of Romani identity. (Vermeersch, *Romani Movement* 3)

Discussies rond de afkomst van Roma zijn slechts een klein onderdeel van het debat over de diversiteit binnen de Roma in Europa. Het gehele debat, waarbij zaken worden betrokken als cultuur en armoede, is enorm en complex. Voor deze scriptie is het belangrijk om te weten dat het gebruikelijk is – ook binnen de academische wereld – ‘Roma’ als een zogenaamde paraplu-terme te hanteren, waaronder verschillende groepen verspreid over Europa vallen (Van Baar 3;

---

¹⁴ Voor een voorbeeld van een DNA-onderzoek naar de afkomst van de Roma, met in de introductie een heldere *status quaestionis*, zie: Rai et al. 1-2.

Tremlett 830; McGarry 769). In welke mate deze groepen eenheid vertonen en in welke mate zij divers zijn, daarover zijn de meningen sterk verdeeld.

Een eigen stem

Bovenstaande paragrafen behandelen wat er geschreven en gezegd wordt *over* de Roma. Ik wil nu kijken naar wat er wordt gezegd *door* Roma wanneer het gaat over die Romani identiteit. Ik wil hiervoor een interessant manifest aanhalen; *We Are the Roma!* van Roma activist Nicolae. In dit werk bediscussieert hij allerlei criteria die als basis voor de Romani identiteit genoemd worden: uiterlijk, huidskleur, afkomst, taal, cultuur, armoede, discriminatie, getto-identiteit en religie, vervolgens laat hij de enorme diversiteit wat betreft die factoren binnen ‘de Roma’ zien. Hij argumenteert niet tegen een Romani identiteit, maar laat zien dat er sprake is van diverse Romani identiteiten en waarom dat zo is. Ofwel, Roma zijn heterogeen, het is ook belangrijk te beseffen dat zij verspreid over heel Europa wonen en vaker niet dan wel een gedeelde taal hebben (Nicolae 1-29).

Het is belangrijk deze heterogeniteit niet uit het oog te verliezen. Nu is natuurlijk elke bevolkingsgroep divers. Wanneer we na zouden denken over bijvoorbeeld de eenheid van Nederlanders zou dat ook een lastige opgave zijn. Het voordeel van een afgebakende natie echter is dat je met een eigenschap ‘Nederlanders hebben een Nederlands paspoort’ in termen van vertegenwoordiging al ver bent. Immers, om mee te mogen doen aan nationale, regionale en lokale verkiezingen in Nederland – of dat nu actief of passief is – is in het bezit zijn van een Nederlands paspoort zowel noodzakelijk als voldoende. Romani burgers hebben exact hetzelfde paspoort als hun landgenoten en kunnen daarmee uiteraard net als ieder ander deelnemen in verkiezingen en vertegenwoordigen of vertegenwoordigd worden op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Echter, het probleem is dat die politieke tonelen tekort schieten, omdat er sprake is van politieke uitsluiting van Roma. Daarom zijn er allerlei bewegingen en organisaties om te strijden voor inclusie, met name internationaal. Ik wil nu onderzoeken hoe Roma zichzelf in de internationale arena hebben vertegenwoordigd.

Vertegenwoordiging van Roma

Wat hebben Roma *zelf* te zeggen wanneer het gaat over de Roma als groep en de plaats die zij innemen in de samenleving(en) waarin zij leven? Wanneer zij zich collectief vertegenwoordigen in verschillende organisaties, wat willen zij dan bereiken voor deze groep? Ik zal eerst twee vroege vertegenwoordigingspogingen behandelen. Dit om begrip van de context te krijgen en beter te begrijpen wat er op het spel staat. Daarna zal ik een trend onderzoeken die gaande is sinds de jaren negentig wanneer het gaat om vertegenwoordiging van Roma; namelijk, europeanisatie.

Rond de negentiende eeuw waren het niet alleen de bovengenoemde gysiologen die nadachten over de Roma als een volk, dergelijke ideeën leefden ook binnen Romani groepen zelf. Bij het uiteenvallen van de oude Europese koninkrijken

stonden talloze naties op voor erkenning (Marushiakova en Popov 72). Het is binnen de grenzen van het Ottomaanse Rijk – op de Balkan – dat de eerste ideeën van Roma als een natie opgemerkt kunnen worden. Wetenschappers *Romani studies* Marushiakova en Popov halen het voorbeeld aan van een ingezonden brief naar een Bulgaarse krant in 1868. In deze brief pleit de auteur ervoor dat zij in hun eigen taal hun godsdienst zouden moeten kunnen belijden, tevens betoogt hij de noodzakelijkheid van het maken van een samenleving en het regelen van eigen onderwijs. Deze brief was ondertekend door een ‘Egyptian’ (Marushiakova en Popov 71-2). Hoewel bij het uiteenvallen van dat rijk vele naties ontstaan zijn die hun eigen nationale staat hebben gesticht, is dat de Roma niet gelukt, ook niet bij het uiteenvallen van andere rijken. Zij zijn buiten de boot gevallen.

Als een van de belangrijkste gebeurtenissen in de vertegenwoordiging van Roma wordt vaak het First World Gypsy Congress uit 1971 genoemd. Ik heb eerder genoemd dat Willems een conceptueel onderscheid hanteert tussen *gypsy* en Roma. Het is aannemelijk te maken dat dit onderscheid op dat congres ontstaan is. Zo is het congres zelf pas na afloop omgedoopt tot het First World *Romani* Congress, tevens is op dit congres door verschillende vertegenwoordigers van *gypsy* groepen gekozen voor ‘Roma’ als term om alle *gypsy* groepen ter wereld te duiden. Dit is een groot verschil met bovenstaande brief waarin gepleit wordt voor onder andere eigen onderwijs voor ‘Egyptians’ op de Balkan. Tijdens dit congres is ook een vlag en een volkslied gekozen (Marushiakova en Popov 78). Er werd gesteld dat de vlag een volk representeert. In het oog springend is het grote rode wiel in het midden van de vlag, een duidelijke verwijzing naar het wiel op de vlag van India, een symbolisatie voor ‘moederland’ India. Het onderliggende motief van dit congres was het idee van de Roma als natie zonder staat (Marushiakova en Popov 78-9).

Door de jaren heen is de term ‘Roma’ met name in Europa in algemeen gebruik geraakt, in zoverre dat andere termen dan ‘Roma’ als politiek incorrect wordt ervaren, soms zelfs ook wanneer er niet gesproken wordt over Roma maar over bijvoorbeeld Travellers en Sinti (Marushiakova en Popov 90). Tal van subgroepen worden geschaard onder de paraplueterm Roma, dit zijn diverse groepen die nu, allemaal gerepresenteerd zouden worden door een vlag die onder andere een Indiase afkomst symboliseert. Ik heb net beargumenteerd heb dat we ten minste kritisch moeten zijn wanneer het gaat over de Roma als groep met een gezamenlijke Indiase afkomst. Wanneer historici gaan wroeten in wat *social memory*¹⁵ genoemd wordt, zijn de resultaten overigens vrijwel altijd ontluisterend.

---

¹⁵ *Social memory* is de gedeelde interpretatie van een groep wat betreft gebeurtenissen en ervaringen die de groep gevormd hebben. Het kan gaan over afkomst, symbolische gebeurtenissen of onderdrukking uit het verleden. *Social memory* is geschiedenis doorspekt met hedendaagse aannames en een willekeurige selectie van informatie die vaak direct ingezet wordt bij het maken van politieke keuzes. Groepen hebben net als individuen *memory* nodig en *memory* is niet altijd betrouwbaar. Of een bepaalde inhoud van *social memory* overleeft, hangt af van hoe effectief het

Groepen worden omgeven door verhalen en mythes en dat is wat een groep nodig heeft om zichzelf als groep te begrijpen. Uit dat groepsgevoel kan kracht geput worden. Dat in het geval van de Roma als groep een grote rol is weggelegd voor afkomst wat wellicht wel of wellicht niet overeenkomt met de historische realiteit is dus eerder normaal dan een vreemde uitzondering. Het is belangrijk te zien hoe Vermeersch' (*self*-) *categorization* hier werkzaam is, samen met de neiging om de Roma als 'anders' te begrijpen, soms ook door Roma zelf. De basis voor de Romani identiteit die in allerlei documenten of artikelen altijd direct genoemd wordt – en meestal wordt ook geïnsinueerd dat het de voornaamste basis is – is de Indiase (lees: niet-Europese) afkomst.¹⁶ Het is belangrijk te beseffen dat de veronderstelde afkomst – of die nu wel of niet zou gelden voor alle Roma – een belangrijke bron is geweest en nog steeds is om de Roma te zien als niet-Europese *outsider*. “Existing everywhere but belonging nowhere,” in de woorden van Yuval-Davis (Yuval-Davis, “Introduction” 1051). Op dit thema zal ik in hoofdstuk drie terug komen.

Europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma

Marushiakova en Popov stellen dat Roma eeuwenlang overgeleverd zijn geweest aan allerlei typen beleid in de rijken en landen waarin zij woonden, en dat het een fenomeen van de laatste decennia is dat Roma of Romani organisaties proberen zelf inspraak te krijgen op beleid van overheden en instellingen dat hen aangaat. Dit gebeurt vaak vanuit het idee van de Roma als een internationale *community* en de gelijkheid van deze *community* met andere volken en naties (Marushiakova en Popov 88-9). Echter, deze *community* wordt op tal van wijzen ingevuld. Politiek wetenschapper McGarry noemt dat Roma op verschillende tijden en plaatsen op verschillende manieren begrepen zijn en/of zich gepresenteerd hebben: namelijk als een natie, een etnische groep, een nationale minderheid, een transnationale groep en een Europese minderheid. Deze verschillende politieke identiteiten leiden onder andere tot uiteenlopende (en vaak tegenstrijdige) strategieën om socio-economische en politieke uitsluiting te bestrijden (McGarry 765). Zo zijn er onder andere organisaties (geweest) die een staat voor de Roma wilden stichten, organisaties die stredden voor groepsrechten voor de Roma en organisaties op zoek naar Roma inclusie.

Hoewel de vertegenwoordiging van Roma onoverzichtelijk is, is er volgens Van Baar de afgelopen jaren een trend te zien, namelijk: “the Europeanization of Roma representation” (Van Baar 3). Deze europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma bestaat volgens Van Baar uit een aantal zaken. Allereerst dat

---

is om bepaalde doelen voor de groep te bereiken. De inhoud van *social memory* zal veranderen naar aanleiding van context en prioriteiten die op dat moment belangrijk zijn voor de groep (Tosh 1-28).

¹⁶ Voor een (vroeg) voorbeeld van een document waarin de Council of Europe de Indiase afkomst direct noemt om Roma te duiden, zie European Committee on Migration 3. Dit is vanaf de jaren negentig gebruikelijk geworden.

heterogene groepen verspreid over heel Europa geschaard worden onder de paraplu-term ‘Roma’. Ten tweede zijn de projecten “Europe-wide programs” (Van Baar 3). Sinds de jaren negentig zijn er tal van organisaties en projecten opgekomen die zich bezig houden met Roma, zij zijn vaak gericht op inclusie, integratie, ontwikkeling, rechten en participatie. Roma krijgen in die projecten te maken met Europese instellingen. Typisch voor de europeanisatie is, volgens Van Baar, een verschuiving die heeft plaatsgevonden in het beeld dat deze instituties schetsen van Roma. Namelijk, sinds de jaren negentig definieert de Council of Europe Roma als een “European minority”.¹⁷ Volgens Van Baar is dit van groot belang; waar Roma eerst gezien werden als “externalized outsiders against which Europe defined itself” (Van Baar 10) worden ze sindsdien weergegeven als *internalized outsiders*: een minderheid die slachtoffer is van discriminatie, zij moeten gerespecteerd worden en geïncorporeerd worden zodat zij ware Europeanen kunnen worden. Dat wil zeggen; productieve en participerende Europeanen (Van Baar 10).¹⁸

De Decade of Roma Inclusion kan in de context van de europeanisatie geplaatst worden. Het werkte natuurlijk met de paraplu-term ‘Roma’ en is het een duidelijk voorbeeld van een *Europe-wide program* dat medewerking zocht van regeringen; twaalf landen deden uiteindelijk mee. Tevens werkte het samen met allerlei Europese instituties. Daarnaast noemt Van Baar de Decade zelf als voorbeeld wanneer hij het heeft over de europeanisatie (Van Baar 7).

Ik wil nu kijken naar enkele voor- en nadelen van de europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma. Wanneer een groep begrepen wordt als Europese minderheid en dus een grote, verenigde groep, staat deze sterker wanneer deze iets wil bereiken. Ook hebben Europese instituties veel macht en geld, wat leidt tot mogelijkheden die de nationale politiek overstijgen. Ik zal dit in hoofdstuk drie behandelen. Aan de andere kant leidt de definitie van Roma als een Europese minderheid en een transnationaal, Europees probleem ertoe dat nationale regeringen de behoeftes en benodigdheden van Roma negeren, bijvoorbeeld omdat ze veronderstellen het een Europese zaak is die vanuit de EU geregeld moet worden. McGarry stelt dat, hoewel de Europese politieke context meer ontvankelijk is voor de ideeën en eisen van een Romani elite, zinvol beleid voor Roma inclusie en de implementatie daarvan alleen plaats kan vinden in de lokale en nationale politieke arena. Dit omdat alleen die laatste beleid kunnen voeren dat Roma aangaat – bijvoorbeeld wat betreft onderwijs en huisvesting (McGarry 767-8). De Decade of Roma Inclusion was expliciet een poging om deze afschuiving

---

¹⁷ Dit gebeurt voor het eerst in “Recommendation 1203” in 1993, zie: Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Dit is sindsdien gebruikelijk geworden.

¹⁸ Volgens van Baar lopen in de opkomst van deze europeanisatie het concept ontwikkeling en het concept veiligheid altijd door elkaar (Van Baar 3-4). De rol die de EU gespeeld heeft in de Decade, met name ten tijde van diens uitbreiding, is hiervan een treffende illustratie. Helaas is dit niet relevant voor deze scriptie.

tegen te gaan. Deelnemende landen tekenden een overeenkomst waarin zij beloofden samen met Roma te gaan werken aan Roma inclusie. De Decade combineerde de Europese context met het aanspreken van landen op hun verantwoordelijkheid voor hun Romani burgers. In hoofdstuk drie zal ik hier verder op in gaan en onderzoeken welke problemen de Decade tegenkwam.

Hiermee samenhangend hebben tot slot organisaties die Roma vertegenwoordigen in de Europese context te maken met een fundamenteel probleem. Het is een probleem waarvan Marushiakova en Popov beargumenteren dat alle internationale vertegenwoordigende organen voor Roma er mee te maken hebben. Namelijk, zijn zij legitiem en vertegenwoordigen de leden ook daadwerkelijk de Roma die zij claimen te vertegenwoordigen? Bijvoorbeeld, wanneer een organisatie als de International Roma Union een congres organiseert waarbij belangrijke besluiten worden genomen en er was een Romani burger uit Bulgarije betrokken bij de overleggen, wordt gesteld dat de Bulgaarse Roma vertegenwoordigd zijn. Je kunt je afvragen of deze persoon inderdaad Bulgaarse Roma vertegenwoordigt. Is hij gekozen? Weet men dat hij daar is en waarover gesproken wordt? Kan men zich vinden in de zaken die hij bepleit? Slechts een klein deel van de Roma weet überhaupt van het bestaan van organisaties als de IRU en een nog kleiner deel is geïnteresseerd in hun activiteiten of bijvoorbeeld de vraag of de IRU recht van spreken heeft voor internationale organen zoals de Council of Europe (Marushiakova en Popov 91-2). De mensen die voor internationale organisaties werken zijn niet de mensen die democratisch verkozen zijn door (Romani) burgers in nationale of lokale verkiezingen. Namelijk, hoewel Roma ondervertegenwoordigd zijn in allerlei politieke contexten zijn er wel degelijk Roma actief in nationale en lokale regeringen in Europese landen. Dit zijn mensen die werkzaam zijn binnen politieke partijen (soms Romani partijen, soms niet) en gekozen zijn door middel van verkiezingen. Het gaat hierbij om honderden mensen die je in internationale organisaties zelden terug ziet (Marushiakova en Popov 92). Wanneer er heldere mechanismen zouden zijn om tot internationale vertegenwoordiging te komen, zou dit geen probleem hoeven zijn, maar deze mechanismen ontbreken. De mensen die je wel terugziet in internationale organisaties zijn onder andere zelfbenoemde “Roma leaders” (Nicolae 46). Volgens Nicolae is het idee van *Roma leaders* een mythe. In het verleden waren er inderdaad zogenaamde *Roma leaders* die fungeerden als link tussen Roma en de samenleving om hen heen, maar zij waren aangewezen door die laatste, niet door de eerste. Het fenomeen van een leider die door een hele *community* gerespecteerd wordt en waarnaar men luistert bestaat volgens Nicolae niet (Nicolae 46-8). Hoewel deze leiders ideeën en beleid van Ngo’s en instituties beïnvloedden, is vaak niet duidelijk wie hen heeft aangewezen als leider. Over sommige van hen zijn negatieve geluiden te horen, maar de mogelijkheden lijken te ontbreken om dergelijke samenwerkingen effectief te bekritisieren. Dat er sinds de jaren negentig een enorme toename zichtbaar is van internationale organen die

zich bezighouden met Roma is in het kader van dit fundamentele probleem verontrustend. Juist omdat verondersteld wordt dat wanneer Roma zich internationaal vertegenwoordigen er sprake is van zelfbepaling door de Roma. De vraag naar de verhouding tussen dit fundamentele probleem en deze zelfbepaling is van groot belang.

Ter afweging

Ik wil nu terugkomen op de vraag wie vertegenwoordigd werden door de Decade of Roma Inclusion. Het simpele antwoord is dat dit de Romani burgers van de deelnemende landen van de Decade zijn. Om hoeveel mensen het zou gaan is niet bekend. Daarbij zou dit afhangen van welke criteria je hanteert en we hebben net gezien dat dat een complex vraagstuk is. Als het eerdergenoemde standaardfeit dat er zo'n tien tot twaalf miljoen Roma in Europa leven een accurate schatting is en we dit combineren met het feit dat twaalf Europese landen met significante Roma populaties deelnamen aan de Decade zal het dus gaan om enkele miljoenen mensen.

Ik heb laten zien dat het gebruikelijk is 'Roma' als paraplueterm te zien en dat de mensen die eronder zouden vallen enorm divers zijn. Ondanks deze diversiteit is er volgens Nicolae de afgelopen drie decennia de ontwikkeling zichtbaar dat Europese instituties Roma gelijkstellen aan de onopgeleide, werkloze, arme en vaak criminele bewoners van getto's¹⁹ en traditionele Romani kampen – en daar hun beleid naar ontwerpen. Het gaat daarbij echter om een klein deel van de Roma dat precies in het plaatje van het negatieve stereotype past. Deze gelijkstelling draagt echter wel bij aan het beeld dat alle Roma anders zijn en niet mee kunnen in Europese samenlevingen (Nicolae 89-90). Tevens maakt hij het punt dat Roma uit bijvoorbeeld Bulgarije vaak meer gemeen hebben met andere Bulgaren, dan met Roma uit bijvoorbeeld Frankrijk of Tsjechië (Nicolae 14-5). Het maakt deze homogenisering van Roma vreemd, maar niet minder echt.

Wie zijn de Roma dus? Het antwoord is niet eenvoudig; academici komen er niet uit en de ongelofelijke onoverzichtelijkheid van vertegenwoordiging van Roma lijkt een aanwijzing dat Roma zelf ook geen eenduidig antwoord hebben. Ik heb geïllustreerd dat wanneer het gaat om de identiteit van een bevolkingsgroep dit niet meer dan normaal is, zeker wanneer het gaat om miljoenen mensen verspreid over een heel continent. Wat ik met name heb willen laten zien in dit hoofdstuk is dat het belangrijk is te allen tijde kritisch te blijven wanneer men het heeft over criteria voor de zogenaamde Romani identiteit. Interessanter – en wellicht ook

---

¹⁹ Vaak wordt aangenomen dat die getto's exclusief bewoond worden door Roma. Nicolae werkt in Ferentari, een getto in Boekarest. Volgens hem is veertig procent van de mensen daar niet-Roma. Het grootste deel van de Roma daar zijn van gemengde komaf. Een klein deel, tien procent, spreekt Romanes. De situatie in Ferentari is overigens echt schrijnend: armoede, drugshandel, verslaving en prostitutie zijn alomtegenwoordig (Nicolae 30-9). Je kunt beargumenteren dat in de aanname dat dergelijke getto's Romani getto's zijn een racialisatie van uitgesloten mensen plaatsvindt, bovenop de racialisatie dat 'de Roma' een eenduidig volk zijn afkomstig uit India.

essentiëler – de zoektocht naar criteria bleken de fenomenen van *categorization* en *self-categorization*. Tegelijkertijd is het zo dat mensen die niets met Roma op hebben het over het algemeen wel eens kunnen worden met elkaar: Roma zijn lui en onbetrouwbaar en ze horen hier niet. *Anti-gypsyism* is een echt fenomeen. Men wordt gediscrimineerd als ‘Roma’, ook al is het niet duidelijk wat dat inhoudt. Het is logisch dat men daar als groep tegen opstaat. Hier wordt de Decade of Roma Inclusion relevant. Naast ‘closing the gaps’ was een tweede doel het aankarten en bestrijden van *anti-gypsyism*.

Dat er in de publicaties vanuit de Decade of Roma Inclusion niet gesproken werd over wie de Roma zijn en dat de diversiteit niet benoemd werd, wil niet zeggen dat de mensen die in de verschillende nationale werkgroepen zaten er niet over overlegden of over nadachten, of de diversiteit niet meenamen in verschillende typen beleid. Het gaat er hier om dat de overkoepelende organisatie, de Decade of Roma Inclusion, verantwoordelijk was voor de informatievoorziening. Dat wil zeggen, het informeren over wat de Decade is, wat het doet en voor wie. Bij die laatste vraag kwam de Decade niet verder dan ‘Roma’. Op geen enkele manier benoemde het de diversiteit van de vertegenwoordigde groep. Met de grote nadruk op ‘closing the gaps’ draagt het, onbedoeld, bij aan het stereotype beeld dat Roma niet mee kunnen komen in Europese samenlevingen. De Decade was een project gericht op de armere Roma, maar niets aan de Decade doet vermoeden dat dit een deel van een grotere groep is. Roma zijn overigens zeker oververtegenwoordigd onder de armste mensen van Europese samenlevingen. Echter, de Decade draagt, nogmaals: onbedoeld, bij aan het beeld dat dit en uitsluiting inherent is aan de Romani identiteit. Dat de Decade niet bijdroeg aan het uitdagen van deze homogenisering is een gemiste kans. Immers, in de opening van dit hoofdstuk heb ik geïllustreerd dat men wordt verteld in het nieuws dat Romani migratie een probleem is, dat zij ongewenste vreemdelingen zijn en wonen in illegale kampen; en dat het beter is dat die mensen terug gaan naar waar ze vandaan komen. Wanneer het bestaande beeld niet uitgedaagd wordt, dan is er wellicht de neiging van politici en burgers te denken dat ‘het’ de schuld van ‘de Roma’ zelf is, en dat veel geld uitgeven aan Roma inclusie niet alleen zinloos is, maar ook oneerlijk. In dat geval is niemand veel wijzer geworden over de problemen die spelen. Met andere woorden; er ligt een belangrijke taak voor vertegenwoordigende organisaties om het homogeniseren van Roma tegen te gaan.

Ik heb laten zien dat vertegenwoordiging van Roma in een internationale context niet onomstreden is en omgeven is met problemen. Niet alleen omdat de invulling van de Roma *community* gekenmerkt wordt door pluraliteit, maar ook omdat mechanismen ontbreken om tot vertegenwoordiging te komen. Laten we nu de ideeën van Lefort bekijken over het principe van vertegenwoordiging binnen de democratische samenleving.

HOOFDSTUK TWEE

Leforts democratische samenleving en vertegenwoordiging

In dit hoofdstuk zal ik een schets geven van Leforts democratische samenleving waarbij de focus zal liggen op het principe van vertegenwoordiging en diens rol binnen deze samenleving. Daarnaast zal ik illustreren hoe Leforts ideeën rond vertegenwoordiging aansluiten op wat de Decade of Roma Inclusion getracht heeft te doen. De bron die ik voor bovenstaande doelen zal gebruiken is de tekst “*Démocratie et Représentation*”. Dit is zijn bijdrage aan een colloquium over Latijns-Amerika in 1989. Hij schrijft naar aanleiding van de situatie in Brazilië; na jarenlang bestuurd te zijn door het leger waren daar destijds pas sinds kort politici aan de macht die door volksverkiezingen verkozen waren. In deze tekst voert Lefort een onderzoek uit waarin hij zich richt op hindernissen waar het principe van vertegenwoordiging op stuit in landen waar democratie pas is ingevoerd. Dit maakt deze tekst relevant voor de casus om twee redenen. De eerste heeft te maken met het feit dat alle deelnemende landen van de Decade recente democratieën zijn, zij hebben tot een decennia of drie geleden te maken gehad met een dan wel totalitair dan wel autoritair regime. De hindernissen die Lefort beschrijft in deze tekst kunnen dus van toepassing zijn op deze landen. Een tweede reden is dat in Leforts beschrijving van die hindernissen de kenmerken van de democratische samenleving scherper worden, het wordt zeer duidelijk welke voorwaarden noodzakelijk zijn binnen een samenleving wil het principe van vertegenwoordiging²⁰ goed plaats kunnen vinden. Ook betoogt hij hoe de belangen van uitgesloten groepen gekanaliseerd kunnen worden binnen de democratie; dit alles is zeer relevant voor mijn onderzoek.

Biografie

Claude Lefort was een denker uit de twintigste eeuw, hij werd geboren in 1924 in Parijs en overleed in diezelfde plaats in 2010. Leforts denken is het beste te typeren als het interpreteren van het politieke leven van de moderne samenleving (Flynn xiii – iv). Een grote invloed op zijn denken was het marxisme. Lefort was, net als veel intellectuelen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, een aanhanger

---

²⁰ Het Franse woord ‘*représentation*’ lijkt breder te zijn dan het Nederlandse ‘vertegenwoordiging’. Enerzijds duidt het Franse woord het fenomeen aan waar je in politieke context direct aan denkt bij vertegenwoordiging; dat mensen politiek handelen in naam van anderen die hen daartoe bevoegd hebben. Maar, verderop in dit hoofdstuk zal blijken dat een samenleving haar eenheid zal proberen te verbeelden, meestal in een politiek lichaam. Deze verbeelding is een *représentation* van macht. Zonder deze *représentation* kan, in Leforts denken, politieke macht niet plaatsvinden (Flynn xxiv). Wanneer in de context van deze verbeelding wordt gesproken van ‘*représentation*’ is het Nederlandse ‘vertegenwoordiging’ wat verwarrend, ‘representatie’ lijkt in dat geval logischer. Bijvoorbeeld: ‘het lichaam van de koning vertegenwoordigt de samenleving’ of ‘het lichaam van de koning representeert de samenleving’. In die tweede zin wordt die tweede betekenis van *représentation* duidelijker. De vertalers van *Wat is Politiek?* hebben er voor gekozen in beide gevallen *représentation* met ‘vertegenwoordiging’ te vertalen. Verderop in dit hoofdstuk zal blijken dat beide betekenissen binnen de democratie samen komen. Ik zal die tweede betekenis daar duidelijk aanstippen.

van deze stroming; hij schrijft activist te zijn geweest binnen een trotskistische politieke partij. Door zijn ervaringen binnen die partij raakte hij overtuigd van serieuze gebreken in het marxisme (Lefort, “Beeld” 38-41). Wellicht is zijn vervreemding met het marxisme het best te vatten wanneer Lefort schrijft dat “links niet in politieke termen denkt” (Lefort, “Totalitarisme” 60). Daarmee zijn we aangekomen bij de vraag waar Lefort zoveel belang aan hecht: wat is politiek? (Frissen 8) In de jaren na deze breuk begon hij kritische teksten te schrijven over de communistische regimes in het voormalige Oostblok. Hoewel andere denkers ervan uitgingen dat de grote tegenstelling destijds ging over de economische inrichting van de natiestaten (namelijk, kapitalisme in contrast met communisme) had Lefort als een van de eerste door dat de tegenstelling veel eerder zat in de politieke vorm; namelijk democratie in contrast met totalitarisme (Van de Wiel en Verheijen 18).^{21 22} Door de jaren heen ontwikkelde zijn kritiek zich tot meer dan een verwerping van het totalitarisme, Lefort wilde namelijk de fundamenteën van de democratie en diens mogelijkhedenvoorwaarden begrijpen (Loose 19).

Intellectuele invloeden

Voordat ik verder ga, is het belangrijk een aantal essentiële eigenschappen van Leforts politieke filosofie aan te stippen. De vraag die Lefort ziet als kernvraag van de politieke macht is de volgende: “hoe krijgt een samenleving die altijd intrinsiek verdeeld en verscheurd is, een politieke eenheid?” (Loose 20). Elk type samenleving geeft zijn eigen antwoord. Uit deze kernvraag valt af te leiden dat Lefort aanneemt dat elke samenleving *altijd* te maken heeft met het principe van interne verdeeldheid. In deze veronderstelling is de invloed van Machiavelli’s werk op Lefort goed te zien. Lefort schreef destijds zijn thesis – onder begeleiding van Aron – over het werk van deze vijftiende-eeuwse denker. Machiavelli neemt aan dat aan de basis van elke samenleving een conflict tussen klassen ligt. Dit conflict gaat over twee tegengestelde verlangens, namelijk: het verlangen om te heersen en het verlangen niet overheerst te worden. Omdat deze verlangens exact tegengesteld zijn, kan dit conflict volgens Machiavelli nooit opgelost worden. Er kan alleen over onderhandeld worden, en dit telkens weer opnieuw. Lefort beargumenteert in zijn thesis dat Machiavelli dit conflict als bron van het politieke leven ziet, en niet als iets dat opgelost dient te worden. Volgens Flynn is dit de belangrijkste invloed van Machiavelli op Leforts denken (Flynn 14-5). Namelijk, dat elke samenleving altijd te maken heeft met interne verdeeldheid. In Leforts

²¹ Voor Leforts uiteenzetting van dit punt, zie: Lefort, “Vraagstuk” 87-9.

²² Totalitarisme is een begrip dat voor het eerst in de jaren twintig van de vorige eeuw gebruikt werd door Italiaanse politici. Zij wilden met het fascisme, in hun eigen woorden, een totalitaire staat opzetten. In de jaren zeventig werd het begrip populair om socialistische regimes te bekritisieren. Een jaar of vijfentwintig eerder betoogde Lefort al (maar ook denkers als Arendt en Aron) dat met het totalitarisme echt een nieuwe politieke vorm was ontstaan die anders was dan autoritaire regimes of tirannie. Dit totalitarisme zou zichtbaar zijn in het fascisme en de socialistische regimes. Volgens Leforts interpretatie kan het totalitarisme gezien worden als een antwoord op de problemen die de democratie met zich meedraagt (Lefort, “Beeld” 51-2).

interpretatie is het wegnemen of oplossen van deze verdeeldheid niet alleen onmogelijk, maar ook onwenselijk (Flynn xxii).²³

Ook zijn er een aantal invloeden uit de klassieke oudheid terug te vinden in het werk van Lefort. Ten eerste gebruikt Lefort het begrip ‘democratie’ op een bredere manier dan een bestuursvorm. Lefort ziet het als meer dan het “systeem van politieke instituties” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 116), hij ziet het als samenlevingsvorm. Zelf geeft hij aan dat dat overeenkomstig is met hoe oude filosofen het begrip *politeia*²⁴ hanteerden. Ten tweede houdt Lefort zich, net als denkers als Aristoteles, bezig met het verschil tussen samenlevingsvormen. Het is juist wanneer Lefort het ancien régime, totalitarisme en democratie met elkaar contrasteert dat hij de eigenschappen van elke samenlevingsvorm het scherpst weet weer te geven. Tot slot is in Leforts werk – net als in de oudheid gebruikelijk was – heel duidelijk een waardeoordeel te vinden. Lefort zal altijd pogen de meerwaarde van de democratie aan te tonen (Van de Wiel en Verheijen 11).

Tot slot is de invloed van de fenomenologische traditie goed zichtbaar in Leforts werk. Leforts denken is een reflectie op de politieke ervaring; ik heb al genoemd dat hij het politieke leven van de moderne samenleving wil begrijpen. Hoewel gebaseerd op de ervaring, bevat zijn werk ook een ontologische dimensie (Flynn xviii). Lefort is namelijk van mening dat om de reële politieke handelingen en instituties te kunnen begrijpen je de constitutieve beginselen die vooraf gaan aan de verhoudingen binnen de samenleving zal moeten begrijpen. Deze beginselen behoren tot de symbolische orde en het proberen te begrijpen van deze orde is voor Lefort politieke filosofie (Van de Wiel en Verheijen 15). Aan de wieg van de moderne democratische samenleving staat, volgens Lefort, een verschuiving in de symbolische orde aan het eind van het ancien régime.²⁵ Deze verschuiving noemt hij de desincorporatie van de macht. Ik zal deze verschuiving in de volgende paragraaf kort behandelen. Daarna ga ik over op de gevolgen van deze verschuiving en hoe hieruit de democratische samenleving vormgegeven wordt.

---

²³ De illusie dat het mogelijk is deze verdeeldheid weg te nemen uit de samenleving of op te lossen speelt een centrale rol in het totalitarisme. Aangezien dat niet relevant is voor deze scriptie zal ik daar verder niet op ingaan. Voor verdere informatie, zie: Lefort, “Logica”. Het is overigens belangrijk dat Leforts veronderstelling dat de verdeeldheid van de samenleving intrinsiek is in scherp contrast staat met het marxisme. Marx neemt net als Machiavelli aan dat aan de basis van de samenleving een conflict tussen klassen staat. Volgens Marx zou door de instabiliteit van het kapitalisme deze strijd uiteindelijk uitmonden in een klasseloze samenleving waarbij het conflict dus is opgelost.

²⁴ *Politeia* is een lastig te vertalen begrip. Het wordt wel vertaald met bestuursvorm, bestel, of staatsinrichting. Sommigen pleiten dat het correcter is om het begrip op te vatten als de gemeenschap van een stad of stadstaat inclusief diens bestuursvorm, en dus niet alleen als dat laatste.

²⁵ Met het ancien régime wordt in dit geval het politieke systeem van vóór de Franse Revolutie bedoeld: een rijk met aan het hoofd een koning die regeerde bij de gratie van God (Lefort, “Vraagstuk” 89-90).

Verschuiving in de symbolische orde

Hoewel je bij democratie misschien allereerst denkt aan nationale verkiezingen, is dat niet waar Leforts analyse in eerste aanleg over gaat, deze gaat aanvankelijk over de symbolische orde. Beeldvorming en zingeving zouden in deze orde tot stand komen. Bijvoorbeeld, een samenleving is zo groot en complex dat een individu nooit zicht op de samenleving als geheel kan hebben, maar het individu kan wel een bepaald beeld van de samenleving hebben. Dit beeld is altijd symbolisch. Door middel van dit beeld kan tevens zin worden gegeven aan de samenleving en ook kan het individu onderscheid maken tussen bijvoorbeeld waar en onwaar, legitiem en niet legitiem, en vrij en niet vrij (Lefort, “Vraagstuk” 85-6).²⁶ In het ancien régime werd de eenheid van de gemeenschap van het koninkrijk verbeeld in het zogenaamde politieke lichaam; in dit geval het lichaam van de koning (Lefort, “Beeld” 47-8).²⁷ Lefort stelt dat doordat het lichaam van de koning de eenheid van de samenleving kon waarborgen hij over absolute legitimiteit beschikte. Dat model wordt door de jaren heen onhoudbaar.²⁸ Op het moment dat koning Lodewijk XVI onthoofd wordt, vindt volgens Lefort de desincorporatie van de macht plaats; dat wil zeggen dat geen enkele macht meer aan een lichaam verbonden is en daarmee beschikt deze ook niet meer over absolute legitimiteit (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 103). Deze desincorporatie van de macht is de verschuiving in de symbolische orde die volgens Lefort de politieke moderniteit inluidt en het startsein voor de moderne democratische samenleving is (Van de Wiel en Verheijen 14-7). De verschuiving die Lefort ziet is gebaseerd op gebeurtenissen in de Franse geschiedenis. Echter, de conclusies die Lefort verbindt aan het verloren gaan van een politieke macht met absolute legitimiteit zijn ook van toepassing op democratische samenlevingen waar geen koningen zijn onthoofd.

De verschuiving heeft grote gevolgen:

De macht verschijnt als een lege plaats en zij die haar uitoefenen als eenvoudige stervelingen die haar slechts tijdelijk bezetten; slechts met geweld of door middel van een list kunnen zij zich blijvend op het pluche nestelen [...] De democratie luidt de ervaring in van een ongrijpbare en onbeheersbare samenleving, waarin het volk zagezegd soeverein zal zijn, jazeker, maar waarin het voortdurend zijn identiteit ter discussie zal stellen, waarin die identiteit latent zal blijven ... (Lefort, “Beeld” 49)

De plaats van de macht is dus niet verloren gegaan. De verschuiving in de symbolische orde leidt tot de paradox van de democratie. De paradox houdt in, zoals in bovenstaande geciteerde passage naar voren komt, dat de plaats van de

²⁶ Dit illustreert het *mise-en-sens*, uit het bekende rijtje van *mise-en-form*, *mise-en-sens* en *mise-en-scène*.

²⁷ Deze beelden, voorstellingen en zingeving waren gebaseerd op het lichaam van Christus. Het maakte een verbeelding van het koninkrijk als eenheid mogelijk en deze was verbonden aan een door God gegeven orde.

²⁸ Lefort noemt een aantal zaken, onder andere de ontwikkeling naar gelijkheid van de maatschappelijke condities. Zie: Lefort, “Beeld”.

macht binnen de democratie zowel leeg als van het volk zelf is. Dat wil zeggen dat er niet langer meer een individu, groep of instantie is die definitief die plaats van de macht kan bezetten. Van de Wiel en Verheijen leggen uit: “de macht kan in de samenleving slechts door verschillende mensen op verschillende manieren worden uitgeoefend,” (Van de Wiel en Verheijen 16); en dit gebeurt in naam van het volk. Maar, wie het volk is en wie gerechtigd zijn om die macht uit te oefenen in naam van het volk is in principe een eindeloze strijd (Flynn 158). Hoe de macht wordt uitgeoefend kan nu door iedereen bekritiseerd en betwijfeld worden (Van de Wiel en Verheijen 16). Omdat deze samenleving zijn eenheid niet meer denkt aan de hand van bijvoorbeeld het lichaam van de koning – sterker nog, dit is een samenleving die, zo stelt Lefort, zelf de “eensgezindheid en het beeld van een goede orde afwijst” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 107) – is er geen sprake meer van een eenduidig beeld van de samenleving. Lefort spreekt hierboven bijvoorbeeld van de ‘ongrijpbare en onbeheersbare samenleving’. Dit betekent niet alleen dat de vraag naar de identiteit van het volk niet direct en eenvoudig te beantwoorden is, dit betekent ook dat het volk in principe geen grenzen meer kent; wie wel en niet tot het volk zouden behoren ligt niet langer vast. Lefort ziet het bewijs hiervoor in het fenomeen dat steeds meer groepen in de moderne geschiedenis opkomen voor hun rechten en op die manier een plaats in de samenleving opeisen (Van de Wiel en Verheijen 17). De Decade kan worden gezien als een beweging van Roma om hun plaats in de diverse deelnemende samenlevingen op te eisen; de meeste Roma zijn burgers binnen de verschillende samenleving en in principe voor het recht gelijk. Tegelijkertijd is een feitelijke ongelijkheid te zien in diverse belangrijke onderdelen die het dagelijks leven bepalen. Deze feitelijke ongelijkheid werd aangekaart in de Decade en er werd geprobeerd deze weg te werken door politieke inclusie van Roma te stimuleren.

De politieke eenheid van de samenleving?

Wat is de verhouding van de ‘ongrijpbare en onbeheersbare samenleving’ tot Leforts kernvraag van de macht? Deze vraag was de volgende: ‘hoe krijgt een samenleving die altijd intrinsiek verdeeld en verscheurd is, een politieke eenheid?’ Door de verschuiving in de symbolische orde krijgt dit een specifieke invulling:

Terwijl de macht voortaan onophoudelijk naar haar legitimatie op zoek moet, kan de politieke gemeenschap haar identiteit slechts ontdekken en handhaven door de confrontatie aan te gaan met haar interne verzet en de verscheidenheid van belangen, meningen en overtuigingen die zij herbergt; zij is gehouden haar conflicten te beslechten door een politiek toneel in te stellen waarop de verdeeldheid wordt overgebracht en een ander karakter krijgt. (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 103)

De politieke eenheid van de democratische samenleving komt dus tot stand in de zoektocht naar de identiteit van de samenleving zelf, welke alleen gevonden kan

worden in de eigen verdeeldheid. De conflicten die voortkomen uit deze verdeeldheid zullen plaatsvinden op het politieke toneel.²⁹

Vertegenwoordiging

Het is op het politieke toneel waar Leforts ideeën over vertegenwoordiging belangrijk worden. Lefort ziet in het concept twee betekenissen.³⁰ De eerste betekenis is het meest voor de hand liggend: “het systeem waarin *vertegenwoordigers* aan het politieke gezag deelnemen *in de plaats van* burgers die hen hebben aangewezen” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 104).³¹ Het gaat hier om vertegenwoordigers die actief zijn in een geheel aan instituties dat zich bezighoudt met beraadslagen en beslissen over staatszaken (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 101); het gaat hier dus over vertegenwoordiging die geïnstitutionaliseerd is. Vertegenwoordiging heeft voor Lefort echter ook de betekenis van het zichtbaar maken van de samenleving, dit sluit aan bij wat ik in de vorige paragraaf heb genoemd, namelijk dat de politieke gemeenschap haar identiteit zoekt in confrontatie met zichzelf. De verschillende conflicten in de samenleving worden het politieke toneel op geleid en kunnen daar uitgevochten worden. Dit heeft tevens tot gevolg dat die conflicten legitimiteit verkrijgen. Dat wat voorvalt op het politieke toneel is een weerspiegeling van de maatschappelijke toestand. Deze weerspiegeling is met aanzienlijke verstoring; er kunnen bijvoorbeeld conflicten rondwaren in de maatschappelijke toestand die de weg naar het politieke toneel niet kunnen vinden en alsnog in staat zijn de politieke orde te verstoren. Het is precies in die tweede betekenis dat blijkt waarom het principe van vertegenwoordiging zo belangrijk is binnen de democratische samenleving. Zij maakt de samenleving zichtbaar; de samenleving die niet langer een goed geordend geheel is en ook geen van hogerhand ingegeven identiteit heeft zoals dat bijvoorbeeld het geval was toen zij zich verbeeldde in het lichaam van de koning. Het mag hier dus duidelijk zijn dat *door* het principe van vertegenwoordiging *zelf* de politieke gemeenschap haar identiteit kan ontdekken. Door het principe van vertegenwoordiging kan zij zich verbeelden, of beter; kan zij zich representeren, wat voor Lefort noodzakelijk is verbonden met politieke macht. De beide betekenissen van *représentation* komen in de democratische

---

²⁹ Hoewel er sprake is van een radicaal onbepaalde samenleving, volgt uit de verschuiving in de symbolische orde wel een bepaalde vormgeving van de samenleving die uit de samenleving zelf voortkomt; dit is het *mise-en-form*. Zie: Lefort, “Vraagstuk” 85. De combinatie tussen de twee oude fenomenen ‘vertegenwoordiging’ en ‘democratie’ (dit is combinatie totaal nieuw, volgens Lefort; hij noemt de moderne democratie ook wel ‘vertegenwoordigende democratie’) en het ontstaan van onafhankelijke rechtspraak zijn slechts enkele voorbeelden hiervan. De vertegenwoordigende democratie zou pas stevig gegrondvest zijn wanneer alle consequenties van de desincorporatie van de macht zijn doorgetrokken, variaties zijn mogelijk. Zie: Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 101-4.

³⁰ We zijn hier aangekomen bij mijn opmerking uit de opening van dit hoofdstuk dat het Franse ‘*représentation*’ breder lijkt dan het Nederlandse ‘vertegenwoordiging’. De vertalers hebben dus gekozen beide betekenissen van *représentation* te vertalen met vertegenwoordiging.

³¹ Cursieven aanwezig in de originele tekst.

samenleving dus samen. In deze tekst noemt Lefort het niet, maar ik heb eerder genoemd dat het onmogelijk is zicht te hebben op de samenleving als geheel, men kan alleen een beeld hebben. Vertegenwoordigers zijn niet de vertegenwoordigden. De weerspiegeling op het politieke toneel is een beeld en het is aannemelijk dat deze veelal bevattelijker zal zijn dan de ongrijpbare samenleving die zij weergeeft. Nuances en diversiteiten binnen de grotere aantallen die de vertegenwoordigers hebben aangewezen zullen waarschijnlijk het politieke toneel niet bereiken, wanneer het geen plaats heeft in het zichtbaar maken van de samenleving. Wellicht is het principe van homogenisering onlosmakelijk verbonden met de democratische samenleving.

Lefort ziet bovenstaande als zo essentieel dat Flynn stelt dat de democratische samenleving wordt gedefinieerd door de legitimiteit van verdeeldheid en conflict (Flynn 158-9). Lefort gaat ervan uit dat juist in de democratische samenleving de veronderstelde interne verdeeldheid – die dus zou gelden voor *elke* samenleving – een plek krijgt. Door deze relatie met de veronderstelde verdeeldheid is de democratie volgens Lefort het beste regime, andere regimes hebben namelijk de neiging de verdeeldheid te bedekken – al dan niet met geweld. Het is tevens door de omarming van deze verdeeldheid dat de democratie wel moet uitsluiten dat ze uitsluit (Van de Wiel en Verheijen 25). Dit heeft als resultaat dat het debat op het politieke toneel niets anders kan zijn dan een permanent debat. Ik wil daarbij opmerken dat het de vraag is hoe ruimtelijke segregatie en uitsluiting van Roma zich verhouden tot deze omarming van de verdeeldheid binnen de democratische samenleving. Ik zal hier in hoofdstuk drie op terugkomen.

Niet-geïstitutionaliseerde vertegenwoordiging

In Leforts voorstelling van vertegenwoordiging op het politieke toneel zit een zeker *top-down* element. Allereerst is de vertegenwoordiging geïstitutionaliseerd, door middel van periodieke verkiezingen komen mensen op verschillende posities binnen die instituties terecht waar wordt beraadslaagd en besloten over staatszaken. Deze spelregels staan in principe vast en over het algemeen heeft het volk hier geen invloed op. Door het onderscheid tussen vertegenwoordigers en kiezers wordt door de vertegenwoordiging een domein afgebakend waar uit alle privébelangen een algemeen belang ontwikkeld wordt. Het staat hen de vertegenwoordigers vrij zelf te oordelen en zij kunnen tegen de meningen van de kiezers ingaan (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 105).

Echter, Lefort ziet geïstitutionaliseerde vertegenwoordiging als één vorm van een geheel van vertegenwoordigende vormen (Lefort, “Democratie en Vertegenwoordiging” 109). Niet alleen via politieke partijen zullen maatschappelijke groepen hun belangen of verlangens publiek maken en proberen iets te bereiken binnen de samenleving; wanneer de politieke partijen tekortschieten voor bepaalde groepen, of zelfs afwezig zijn, kunnen er andere

organen ontstaan die de vertegenwoordigende functie op zich nemen, of ze nu wel of niet wettelijk erkend worden. Lefort noemt onder andere: vakbonden en “georganiseerde minderheden binnen specifieke gemeenschappen” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 108). Hij stelt met grote nadruk dat wanneer buiten de geïnstitutionaliseerde vertegenwoordiging geen andere vormen zouden bestaan er waarschijnlijk weinig terecht komt van het principe vertegenwoordiging (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 109). Deze vorm van vertegenwoordiging lijkt een meer *bottom-up* karakter te hebben. Desondanks zullen dergelijke bewegingen om “algemene en duurzame reikwijdte” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 113) te hebben, zich uiteindelijk bij de geïnstitutionaliseerde vertegenwoordiging aan moeten sluiten. Dit is de context waarin de Decade of Roma Inclusion ontstaan is. Vertegenwoordiging in lokale en nationale politiek schiet tekort wanneer het gaat om het tegengaan van uitsluiting van Roma. De Decade of Roma Inclusion kan gezien worden als georganiseerde Roma die zichzelf verzamelen op Europees niveau om vervolgens het opkomen voor hun belangen op nationaal niveau te coördineren. Hierbij is direct het gesprek aangegaan met nationale en lokale politici. In het volgende hoofdstuk zal ik dit verder onderzoeken.

Voorwaarden voor vertegenwoordiging

In Leforts onderzoek naar de hindernissen waar het principe van vertegenwoordiging op stuit in landen waar democratie pas net is ingevoerd, wordt duidelijker welke voorwaarden er volgens Lefort moeten zijn binnen een samenleving wil het principe van vertegenwoordiging goed plaats kunnen vinden (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 107-8). Ik zal deze voorwaarden nu bespreken, deze zijn overigens op allerlei manieren met elkaar verbonden.

Allereerst omschrijft Lefort een ruimte “waar informatie vrijelijk circuleert en waar de botsing van meningen plaatsvindt” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 106). Hij noemt dit de publieke ruimte. Niet alleen moet die ruimte bestaan, vertegenwoordiging moet daar ook aansluiting vinden. De publieke ruimte is namelijk een ruimte waar allerlei meningen geuit kunnen worden en waar zich groepen en individuen bevinden die “gevoelig kunnen zijn voor belangen en verlangens die niet de hunne zijn” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 109). Wanneer het politieke toneel slechts een kleine groep aangaat – en dus slecht aansluit op een eventuele publieke ruimte – is vertegenwoordiging krachteloos. Het wordt hier duidelijker waarom Lefort zoveel belang hecht aan niet-geïnstitutionaliseerde vertegenwoordiging; deze kan groepen aanspreken die zich eerder misschien niet aangesproken voelden door wat zich afspeelde op het politieke toneel. Zij kan een impuls tot participatie opwekken (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 113).

Een tweede voorwaarde is dan ook participatie. Lefort noemt dat vaak verschillende betekenissen van dit begrip gebruikt worden; het is daarom noodzakelijk op zoek te gaan naar de letterlijke betekenis. Lefort schrijft:

Participatie in de letterlijke betekenis wil volgens mij zeggen dat burgers het gevoel hebben dat het politieke spel hen aangaat; dat zij dus niet het gevoel hebben passief op maatregelen te moeten wachten die hun welgezend zijn, maar dat er in het politieke debat rekening met hen wordt gehouden. Want *participeren* wil in de eerste plaats het volgende zeggen: het gevoel hebben *ergens toe te behoren* en, preciezer gezegd, het gevoel hebben *het recht te hebben om rechten te hebben* – om een uitdrukking van Hannah Arendt te gebruiken. (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 110)³²

Ofwel, veel meer dan een actie is participatie in de letterlijke betekenis volgens Lefort een gevoel. Een gevoel dat je bij de – in dit geval democratische – samenleving hoort. Het gevoel dat ook jij meetelt en dat wanneer je onrechtvaardig behandeld wordt je je kunt beroepen op bepaalde rechten, want die rechten gelden ook voor jou als deelnemer van de samenleving. Deze letterlijke betekenis lijkt daarom een voorwaarde voor andere varianten van participatie. Als je niet het gevoel hebt dat het politieke spel je aangaat, lijkt stemmen of je aansluiten bij een politieke partij een onlogische stap. Wanneer je niet het gevoel hebt recht te hebben om rechten te hebben, ga je je ook niet aansluiten bij een organisatie om te strijden voor die rechten. Een derde en laatste voorwaarde is vrijheid. Omdat dit complexe onderwerp niet direct relevant is voor mijn onderzoek zal ik slechts noemen dat politieke en burgerlijke vrijheden aan de basis van vertegenwoordiging staan (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 103). Wanneer de bovengenoemde voorwaarden afwezig zijn kan vertegenwoordiging niet effectief zijn.

Besef van ontoelaatbaarheid

Natuurlijk veroorzaken armoede en werkloosheid nieuwe problemen, maar ongetwijfeld groeit daardoor het besef dat er sprake is van iets ontoelaatbaars. De peilingen laten het zien. Dankzij een gemeenschapsbewustzijn, hoe diffuus ook, kan moeilijk of zelfs niet worden aanvaard dat een deel van de bevolking wordt buitengesloten. (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 117-8)

Uit dit citaat – naar aanleiding van de situatie in Brazilië waar de verschillen tussen arm en rijk groot waren en zijn – blijkt dat Lefort er van uit gaat dat wanneer de feitelijke ongelijkheid tussen burgers dusdanig groot wordt er het besef zal ontstaan binnen de samenleving dat dit niet hoort. Uitsluiting zou lastig te accepteren zijn. Lefort geeft in “Democratie & Vertegenwoordiging” een socio-economische invulling van de notie van ‘uitsluiten van uitsluiting’, waar we eerder een politieke invulling hebben gezien. Dat wil zeggen; in principe wordt niemand uitgesloten van het politieke toneel. In dit citaat echter stelt Lefort iets anders; namelijk, dat vanuit een gemeenschapsbewustzijn socio-economische uitsluiting moeilijk geaccepteerd kan worden. De conclusie die hij vervolgens na

---

³² Cursieven aanwezig in de originele tekst.

dit citaat trekt is dat de democratie een geschikt bestel is om dergelijke gevoelens in banen te leiden en dat binnen de democratie de buitengesloten massa een stem kan krijgen. Het is volgens Lefort in dat geval belangrijk dat er gewerkt wordt aan een programma waarin duidelijk wordt hoe de gevolgen van armoede beperkt kunnen worden en hoe de strijd zal worden aangegaan tegen uitsluiting (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 117-8).³³

In Leforts optiek zal het dus binnen een goed functionerende democratische samenleving zijn dat het besef dat (socio-economische) uitsluiting niet aanvaardbaar is gekanaliseerd kan worden en ermee aan de slag kan worden gegaan. Maar, hoe moeten we dit idee begrijpen in de context van de situatie van de armere Roma binnen Europa – die gemiddeld genomen – al honderden jaren de gevolgen proeven van armoede en werkloosheid, en daarvan toch al een aantal decennia tot democratische samenlevingen behoren? Als er in de verschillende samenlevingen waar Roma wonen in het gemeenschapsbewustzijn al het besef zou zijn ontstaan dat er met de uitsluiting van Roma sprake is van iets onaantvaardbaars, heeft het dat altijd goed verborgen kunnen houden. Acton schrijft bijvoorbeeld in 1979 al dat hoewel wetenschappers en Roma zelf keer op keer (onder andere) benadrukken dat het beleid rond huisvesting voor Roma door de Britse overheid onderdrukkend is, de “public consciousness” (Acton 234) niet lijkt te veranderen en politieke actie lijkt uitblijft. Ook sinds de europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma vanaf de jaren negentig lijkt er wat betreft dit besef weinig te zijn veranderd. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat dit thema in de Decade ook aanwezig was. Wat gaat hier mis? In bovenstaand citaat lijkt Lefort te zeggen dat grote ongelijkheid leidt tot het besef van ontoelaatbaarheid, maar de casus van Roma illustreert dat dat in onvoldoende mate zo is. Uit Leforts analyse volgen een aantal suggesties wat betreft hier misgaat. Het zou kunnen dat de belangen van Roma het politieke toneel niet weten te bereiken. Het zou kunnen dat het politieke toneel wél bereikt wordt, maar dat het niet aansluit op de publieke ruimte. Het zou kunnen dat het politieke toneel en de publieke ruimte wél bereikt worden, maar dat (socio-economische) Roma inclusie niet in het algemeen belang wordt gezien. De Decade kan begrepen worden als een organisatie die handelde vanuit dat besef van ontoelaatbaarheid en het politieke toneel opzocht om die dusdanig grote armoede aan te kaarten. Hoe zij te werk is gegaan hoe zij een licht schijnt op een tekortkoming in Leforts analyse zal ik behandelen in het volgende hoofdstuk.

---

³³ Daarbij moet worden opgemerkt dat Lefort het heeft over het beperken van de gevolgen van armoede, niet over het proberen te bereiken van totale gelijkheid op socio-economisch niveau. Lefort is heel stellig dat we leven met de onvermijdelijkheid van het kapitalisme. De democratie kan niet alle problemen oplossen die hier ontstaan. Ofwel, aan het economisch systeem kan de democratie niets veranderen; het kan alleen de gevolgen temperen.

HOOFDSTUK DRIE

Vertegenwoordiging en de Decade of Roma Inclusion

In dit hoofdstuk zal ik eerst uitwerken wat de Decade of Roma Inclusion inhield. Dit doe ik door een overzicht te geven van het ontstaan van de Decade en de gestelde doelen en idealen. Hoewel er veel thema's spelen rond de Decade, zal de focus in dit hoofdstuk liggen op vertegenwoordiging. Ik neem hierbij aan – zoals ik in de introductie al beargumenteerd heb – dat de Decade actief was binnen twaalf verschillende democratische samenlevingen. Na de uitwerking van de Decade zal ik een aantal elementen rond vertegenwoordiging door de Decade aanstippen en langs ideeën van Lefort leggen. De bronnen die ik zal gebruiken om de Decade te schetsen zijn: de website en Terms of Reference van de Decade, artikelen van Friedman, Rorke en Matache uit: *A lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, en een interview met een initiatiefnemer van de Decade. Om kanttekeningen te maken bij Leforts visie van de publieke ruimte gebruik ik: “Roma as a Political Identity: Exploring Representations of Roma in Europe,” van McGarry.

Het begin

De eerste aanzet voor de Decade of Roma Inclusion werd gegeven in 2003 op een conferentie gehouden in Budapest. Deze conferentie, gesponsord door de World Bank, Open Society Institute en de Europese Unie, bracht belangrijke politici uit acht landen uit Centraal- en Oost-Europa, en Romani leiders bijeen. Het doel van de conferentie was te spreken over de problemen die leven binnen de Romani *communities* en de noodzakelijkheid van “Roma inclusion in policymaking processes” (“Governments endorse ‘Decade’”). Twee jaar later werd de volgende verklaring ondertekend door de regeringen van diverse landen:

Building on the momentum of the 2003 conference, ‘Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future,’ we pledge that our governments will work toward eliminating discrimination and closing the unacceptable gaps between Roma and the rest of society, as identified in our Decade Action Plans. We declare the years 2005–2015 to be the Decade of Roma Inclusion, and we commit to support the full participation and involvement of national Roma communities in achieving the Decade’s objectives and to demonstrate progress by measuring outcomes and reviewing experiences in the implementation of the Decade’s Action Plans. We invite other states to join our effort. (“Terms of Reference” 2)³⁴

De volgende landen namen uiteindelijk deel: Albanië, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Hongarije, Kroatië, Macedonië, Montenegro, Roemenië, Servië, Slowakije, Spanje en Tsjechië. Deze landen hebben allemaal een significante Roma minderheid, die zowel sociaal als economisch achterblijft (“About”). Het is dus niet verwonderlijk dat het feit dat de regeringen van deze landen publiekelijk beloofden daadwerkelijk aan Roma inclusie te gaan werken veel hoop bracht. Grote woorden werden gesproken bij de lancering van de Decade, zo zei

---

³⁴ Cursieven aanwezig in de originele tekst.

Wolfensohn, directeur van de World Bank: “If we succeed, the Decade offers an opportunity to turn the tide of history and harness the political will to include the Roma as full citizens in European societies” (geciteerd in Bianchi).

Het doel

Roma inclusie kwam volgens de Decade neer op het verbeteren van de socio-economische positie en sociale inclusie van de Roma (“About”). Om deze socio-economische positie te verbeteren, ging men werken aan beleid rond belangrijke onderdelen van het dagelijks leven: onderwijs, werkgelegenheid, gezondheid en huisvesting. Dit werden de *priority areas* genoemd.

Om deze socio-economische positie te verbeteren werd in het kader van de Decade gebruik gemaakt van politieke inclusie. Een impliciete aanname was dat regionale en nationale politiek tekort schiet om deze politieke inclusie te bewerkstelligen en dat een Europees project nodig was om dit te stimuleren. Ik heb in hoofdstuk één uitgelegd dat als gevolg van de europeanisatie van vertegenwoordiging van Roma landen beleid rond Roma afschuiven op de Europese context. Wanneer Soros, een van de initiatiefnemers en voorzitter van het OSI, vertelt waarom destijds de oprichting van de Decade noodzakelijk was, sluit zijn visie aan bij dit gevolg dat McGarry opmerkt. Soros stelt dat er in het verleden tal van projecten zijn geweest, maar dat regeringen vaak niet hun beleid willen aanpassen of de politieke consequenties willen dragen wanneer het gaat om de inclusie van minderheden. Volgens Soros was een Europese oplossing nodig, waarin Europese instituties hun steentje bij zouden dragen om op die manier (nationale) regeringen overstag te krijgen om Roma inclusie serieus te nemen (Soros 13). Dit sluit aan bij het creëren van politieke wil, waarvan Wolfensohn hierboven spreekt. Door regeringen vanaf het begin te betrekken bij de Decade en hen zelf verantwoordelijk te maken door hen een verklaring te laten ondertekenen, probeerde de Decade bovenstaand fenomeen tegen te gaan. De betrokkenheid van regeringen was – naast de omvang en duur – wat de Decade bijzonder maakte. (Rorke, “Introduction” 6).

Volgens Soros is een tweede reden waarom de regionale en nationale politiek tekort schiet – dus naast de bovengenoemde afschuiving – de zware ondervertegenwoordiging van Roma op deze lagen (Soros 14). De Decade opende voor Roma de deuren om in gesprek te komen met politici (op allerlei niveaus). Dit werd mogelijk door de betrokkenheid van de regeringen, die in die verklaring beloofd hadden om de participatie en betrokkenheid van Roma bij de Decade te ondersteunen. Het doel was samen tot beleid te komen waarin rekening werd gehouden met de belangen van Roma om op die manier – dat werd gehoopt – Roma inclusie te bereiken (Rorke, “Introduction”). Wat de Decade met name gedaan heeft is Romani *civil society* – in de woorden van Soros – “a seat at the table” geven (Soros 14). Dit kan gezien worden als politieke inclusie. Ook al noemt de Decade het zelf niet, het hanteert dit als voorwaarde om de socio-

economische positie van Roma te kunnen verbeteren, een onderdeel van de beoogde Roma inclusie.

Vertegenwoordiging binnen de Decade

De Decade was een grote en complexe organisatie verspreid over twaalf landen waarin veel mensen werkzaam zijn geweest en waarbinnen vele thema's speelden. Er is veel over de Decade te schrijven, maar ik zal me nu richten op hoe de Decade als overkoepelende organisatie mogelijk maakte dat verschillende groepjes Roma de grotere Roma populaties vertegenwoordigden binnen de twaalf verschillende samenlevingen.

De slogan van de Decade was 'Nothing about us without us'; het presenteerde zichzelf sterk als een groep die het heft in eigen handen neemt wanneer het gaat om hun positie binnen de samenleving. Ik heb hierboven laten zien dat de Decade inzette op het stimuleren dat Roma in gesprek gingen met mensen uit regeringen, ministeries en lokale overheden. Tal van Romani Ngo's, politici en activisten raakten op allerlei manieren bij de Decade betrokken; sommigen gingen in gesprek, anderen hielden zich bezig met de implementatie of monitoring van de Decade. Een grote rol binnen de Decade was weggelegd voor zogenaamde *young leaders*. Zij waren namelijk vanaf die eerste conferentie in 2003 bij de zaak betrokken en zij waren verantwoordelijk voor het ontwerp van de Decade. Pas later raakten ook Romani organisaties en netwerken betrokken, met name bij monitoring en implementatie (Matache 29-36). Het waren de *young leaders* die een plek aan de bovengenoemde tafel kregen (of beter: tafels); zij waren aanvankelijk degenen die veelvuldig in contact waren met allerlei politici en instituties. Tevens hebben zij gewerkt aan de diverse *National Action Plans* van de meeste landen³⁵ en de talloze documenten van de Decade (Matache 29-32).

De initiatiefnemers van de Decade – World Bank en Open Society Institute – hebben er bewust voor gekozen om te werken met deze “fresh, well-educated group of young Roma” (Matache 29). Soros legt uit dat ze de negatieve stereotypen rond Roma wilden doorbreken door met hoogopgeleide mensen te werken die trots waren op hun identiteit, mensen die de volgende generatie leiders zouden zijn binnen de *communities* en die als rolmodel zouden kunnen fungeren (Matache 13).

Het bereikte

Hoewel het antwoord op de vraag of de Decade – nu deze tot een eind is gekomen – een succes is geweest te complex is voor een korte bespreking, is het toch belangrijk om bij eventuele resultaten stil te staan. Wanneer gekeken wordt naar de twee doelen die de Decade zelf in bovengenoemde verklaring in 2005 gesteld heeft, dan was de Decade helaas geen succes (Rorke, “Somewhere” 45). Wat

---

³⁵ Elk land had een National Action Plan; een document waarin uitgewerkt werd wat de plannen waren in het kader van de Decade of Roma Inclusion voor dat specifieke land (Matache 30).

betreft ‘closing the unacceptable gaps’, is er in sommige landen voor sommige *priority areas* wat bescheiden vooruitgang geboekt.³⁶ Ten tweede, wat betreft het elimineren van discriminatie moet opgemerkt worden dat in de tweede helft van de Decade de relatie tussen Roma en niet-Roma alleen maar meer gespannen lijkt te zijn geworden (Friedman 23-4). Onderzoeker Friedman concludeert:

Overall, at the end of the Decade, the general conclusion of the first Decade Watch report still rings true: ‘[D]espite some progress, the Decade has not reached the critical point that would guarantee success.’ (Friedman 26)

Uiteindelijk spreekt wat bereikt is door de Decade of Roma Inclusion wellicht het beste uit het feit dat ten tijde van het einde tienduizenden Roma emigreerden vanuit Roemenië, Bulgarije en Hongarije naar het westen van Europa. Uit interviews met een aantal van deze emigranten blijkt dat zij de vooroordelen en de desinteresse om hen heen voor de strijd die zij voerden beu waren. Zij zagen geen toekomst meer voor zichzelf in deze landen, ondanks de hoop op meer inclusie en een betere toekomst die de Decade aanvankelijk had gebracht (Rorke, “Somewhere” 60-1). Verschillende mensen geven verschillende redenen voor de geringe resultaten van de Decade. Hoewel interessant is dit niet relevant voor deze scriptie. In deze scriptie onderzoek ik de rol van vertegenwoordiging in de Decade. Om een indicatie te krijgen van de effectiviteit van deze vertegenwoordiging wil ik onderzoeken of er tijdens de Decade iets substantieels veranderd is wanneer het gaat om het besef van ontoelaatbaarheid van uitsluiting van de armere Roma binnen de verschillende samenlevingen. Dit geeft – in het kader van de ideeën van Lefort – meer indicatie van die effectiviteit dan het analyseren van de resultaten van beleid in een tijdsbestek van tien jaar na eeuwenlange structurele discriminatie.

De testcase

In het kader van de Decade, een project voor en door Roma, vertegenwoordigden Roma zichzelf en de Decade stimuleerde dat deze vertegenwoordigers betrokken raakten bij het politieke spel van de verschillende samenlevingen. De twee betekenissen die Lefort geeft aan vertegenwoordiging zijn hier te zien. Allereerst namen deze mensen deel aan allerlei overleg in de plaats van de overige leden van de veronderstelde groep. Zij waren daarmee actief binnen instituties die besloten over zaken die Roma aangingen. Ten tweede droegen zij bij aan het zichtbaar maken van de samenleving. Door de belangen van Roma te uiten, werd het conflict – de plaats van Roma binnen de samenleving – het politieke toneel opgeleid, en zo gelegitimeerd. Heeft dit geleid tot een besef van ontoelaatbaarheid van uitsluiting van de armere Roma?

---

³⁶ Het grote gebrek aan data maakt harde conclusies onmogelijk. Het lijkt dat over het algemeen in de *priority area* onderwijs redelijke resultaten zijn geboekt. Wat betreft huisvesting, gezondheid en werkgelegenheid lijkt weinig te zijn veranderd (Friedman, 16-26). Voor gedetailleerde informatie, zie Kushen.

Veelgehoorde klachten van mensen die betrokken waren bij de Decade gaan over de politici waarmee zij werkten en de gang van zaken na overleg: grote beloftes, lege woorden, eindeloos gepraat, weinig actie, niet serieus genomen worden, genegeerd worden, zeer veel moeite moeten doen voor een budget om vervolgens een bizar laag bedrag te krijgen voor een *National Action Plan*, ineffectief beleid, en een ongelofelijk trage gang van zaken (Rorke, “Introduction” 6-8). Ook voelden zij zich vaak machteloos en “voiceless” binnen de structuren van de regering (Matache 34). Dit wekt de suggestie dat men niet altijd op gelijke voet stond. Hoewel politiek overleg zelden bekend staat om haar snelle en vlekkeloze voortgang, is de gedeelde mening dat hier meer aan de hand was. Rorke stelt dat het de Decade niet is gelukt om de politieke wil te stimuleren Roma te includeren als volwaardige burgers van de Europese samenlevingen, ondanks de hoop aan het begin van de Decade dat dat wel zou lukken (Rorke, “Somewhere” 60). Op diverse politieke tonelen wordt veelvuldig schande gesproken van *anti-gypsyism* en de socio-economische uitsluiting (al is het maar vanuit de Europese context) en wordt de noodzakelijkheid van Roma inclusie bepleit. Maar, zelfs als bij de politici waarop bovenstaande kritiek slaat het besef was ontstaan van ontoelaatbaarheid wat betreft de situatie van de armere onder de Roma, heeft dat hun handelen onvoldoende beïnvloed. De status van het besef van ontoelaatbaarheid binnen de publieke ruimte van de twaalf verschillende samenlevingen is nog verder te zoeken. De toenemende ruimtelijke segregatie ten tijde van de Decade illustreert op zijn best een onverschilligheid richting Roma.³⁷ Ik heb hierboven al genoemd dat de relatie tussen Roma en niet-Roma in de tweede helft van de Decade meer gespannen werd. Berichtgeving over racistische krantenartikelen, discriminerende bedrijven en de in hoofdstuk één genoemde opkomende trend van landen die *deals* sluiten om Roma vrijwillig te repatriëren in het land waar ze vandaan komen, schetsen een somber beeld.

Waarom is het besef van ontoelaatbaarheid ook gedurende de Decade uitgebleven? Zou vertegenwoordiging op het politieke toneel niet bij moeten dragen aan dit besef? Om dit te onderzoeken zal ik nu drie aspecten rond vertegenwoordiging in de Decade aanstippen en langs de ideeën van Lefort leggen. Zou er volgens Lefort sprake zijn van effectieve vertegenwoordiging? Zo nee, zou dat een verklaring zijn voor het uitblijven van dat besef? Of zal hier blijken dat het uitblijven van dit besef niet te verklaren valt met behulp van Lefort? Eerst zal ik behandelen hoe de vertegenwoordiging tot stand is gekomen; dit is belangrijk om deze beter te kunnen duiden. Daarna zal ik participatie en de

---

³⁷ Een van de fenomenen op het gebied van huisvesting is ruimtelijke segregatie; dit is gedurende de Decade toegenomen in een aantal landen (Friedman 22). Ruimtelijke segregatie wordt voorafgegaan door zogenaamde *forced evictions*, waarbij het vaak gaat om illegaal gebouwde woningen van de armere Roma. Er is sprake van ruimtelijke segregatie wanneer ze daarna ergens anders worden ondergebracht; buiten de stad en uit het zicht, gesegregeerd van de rest van de bevolking.

publieke ruimte behandelen. Dit zijn twee voorwaarden die Lefort noemt in “Democratie & Vertegenwoordiging.”³⁸

Totstandkoming van vertegenwoordiging

In hoofdstuk twee heb ik laten zien dat wie gerechtigd zijn te vertegenwoordigen in naam van het volk in principe een eindeloze strijd is. Dit is voor Roma uiteraard niet anders. Roma zijn op verschillende politieke niveaus ondervertegenwoordigd. De Decade kan gezien worden als een antwoord hierop; een orgaan buiten de geïnstitutionaliseerde vertegenwoordigingsstructuren dat een vertegenwoordigende functie op zich nam voor Roma. Ik heb laten zien dat Lefort deze vorm van vertegenwoordiging erkent en essentieel acht.

Maar, in hoofdstuk één heb ik laten zien dat internationale vertegenwoordiging van ‘de Roma’ problematisch en omstreden is. Mechanismen, procedures en eventuele instituties om te zorgen dat het proces van vertegenwoordiging open is – dat iedereen als het ware toegang heeft tot die oneindige strijd – zijn afwezig. Dit maakt vertegenwoordiging van Roma nog lastiger.

Dat er problemen spelen rond vertegenwoordiging van Roma is ook zichtbaar binnen de Decade. Doordat mechanismen voor vertegenwoordiging ontbreken, zie je dat anderen – in dit geval de initiatiefnemers van de Decade – de totstandkoming van vertegenwoordiging invullen. Namelijk, de eerdergenoemde *young leaders* werden niet verkozen, zij werden geselecteerd door OSI en de World Bank.³⁹ Per land werden tien tot twaalf mensen geselecteerd op basis van bepaalde criteria, dit zorgde voor een diverse, jonge, talentvolle groep met affiniteit voor Roma inclusie (Matache 29). Je kunt je daarmee afvragen of er daadwerkelijk sprake was van vertegenwoordiging. Lefort noemt dat vertegenwoordigers er zijn in plaats van de burgers die hen hebben “aangewezen” (Lefort, “Democratie & Vertegenwoordiging” 104). Wie vertegenwoordigden in het kader van de Decade werd aangewezen door grote Europese instituties, zij kozen de in hun ogen meest geschikte mensen, zij zijn niet aangewezen door de mensen aan wiens inclusie werd gewerkt.

Wanneer mensen het gevoel hebben dat degenen die hen vertegenwoordigen niet de juiste vertegenwoordigers voor hen zijn – doordat ze bijvoorbeeld niet werkelijk hun belangen behartigen – is het aannemelijk dat in dit scenario de mogelijkheden ontbreken om deze vertegenwoordigers te vervangen. Die mensen hadden de vertegenwoordigers namelijk in de eerste plaats al niet aangewezen. Dit doet denken aan de *Roma leaders* die ik genoemd heb in hoofdstuk één en waar

---

³⁸ De derde voorwaarde, politieke en burgerlijke vrijheden, laat ik dus buiten beschouwing. Dit is namelijk een zeer complex onderwerp dat in mindere mate aansluit bij mijn scriptie.

³⁹ In hoofdstuk één heb ik aan de hand van Nicolae laten zien dat *Roma leaders* niet bestaan. De *Roma leaders* uit het verleden waren mensen die aangewezen waren door anderen, niet door Roma zelf. Hetzelfde blijkt nu aan de hand bij de *young leaders*. De keuze voor die term is overigens bijzonder voor een project dat zo nadrukkelijk stelde een project voor en door Roma te zijn.

de mogelijkheden lijken te ontbreken om die samenwerking tussen instituties en hen die zouden spreken in de naam van Roma effectief te bekritisieren.

Bij de invulling van de totstandkoming van vertegenwoordiging is dus een serieuze tekortkoming te zien waarvan het aannemelijk is dat het heeft bijgedragen aan de verminderde effectiviteit van de vertegenwoordiging. De problemen van ‘de Roma’ worden weliswaar zichtbaar gemaakt op het politieke toneel en er wordt gestreden voor hun belangen, maar er was geen sprake van dat ‘de Roma’ zelf konden aanwijzen wie hen vertegenwoordigden. De Decade was er weliswaar voor en door Roma, maar door de diversiteit en het ontbreken van mechanismen om tot vertegenwoordiging te komen in internationale context, is het precies misleidend te denken dat het hier om een *bottom-up* organisatie gaat waarbij de mensen aan de top voortgekomen zijn uit de veronderstelde grotere groep. Het zegt niet veel meer dan dat degenen die werkzaam waren binnen de Decade Romani komaf hadden, het zegt niets over hun band met degenen aan wiens inclusie zij werkten, de armere Roma.

Participatie

In hoofdstuk twee heb ik aangetoond dat Lefort ziet dat er een aantal voorwaarden zijn voor het goed plaats kunnen vinden van vertegenwoordiging. Participatie was een van die voorwaarden. Ik ga nu onderzoeken hoe het gesteld was met deze voorwaarde in de Decade. De Decade zelf zag participatie als essentieel. Dit komt tot uiting wanneer de slogan ‘Nothing about us without us’ uitgelegd wordt:

Roma participation will make or break the Decade. Roma representatives and civil society organizations are involved in every stage of the Decade. Roma shaped and defined the vision from the very outset. (“About”)

Rorke schrijft dat het volgende beoogd werd voor elk van de twaalf landen: “national level Roma participation to the broadest possible extent” (Rorke, “Introduction” 7). Het werd dus als essentieel gezien dat zoveel mogelijk Roma op wat voor manier dan ook zouden bijdragen aan de Decade. Matache verdeelt de participatie in verschillende categorieën: *young leaders*, Romani Ngo’s, Romani overheidsambtenaren en tot slot Romani *communities*. Matache concludeert dat hoewel in de eerste drie categorieën tal van interne en externe problemen speelden die effect hadden op hun uiteindelijke bijdragen, participatie wel degelijk duidelijk zichtbaar was (Matache 29-34).

In de vierde categorie is iets misgegaan. Om de participatie van lokale *communities* tot stand te brengen was het de bedoeling dat Romani *civil society* activisten een dialoog zouden opstarten tussen de lokale autoriteiten en de Romani *communities* en zouden communiceren over de doelen van de Decade. Dit alles om die zo breed mogelijke nationale participatie te bereiken. Deze *communities* zijn echter nauwelijks bereikt. Uit twee onderzoeken uit 2011 bleek dat weinig Romani burgers überhaupt van het bestaan van de Decade wisten. Mensen die werkzaam waren op het zogenaamde *grassroots level* onderschrijven dit; de

gewone, alledaagse mensen hadden vaak geen idee waar de Decade over ging of ze wisten niet dat het bestond (Matache 34-5).

Nu is geringe burgerparticipatie een fenomeen binnen de meeste democratische samenlevingen. Dat dit ook geldt voor de Romani burgers is daarom op zich niet verwonderlijk. Echter, het gaat hier om een zeer groot project dat een bepaald beeld van Roma presenteerde en meewerkte aan beleid voor de zogenaamde *priority areas*, belangrijke onderdelen van het dagelijks leven van mensen. Met een slogan als ‘Nothing about us without us’ zou je verwachten dat wanneer gewerkt wordt aan Roma inclusie uitgesloten Roma toch ten minste geconsulteerd worden wat betreft hun behoeften. Uit een onderzoek bleek dat meer dan de helft van experts uit alle Decadelanden van mening was dat gewone Roma geen enkele zeg hadden wat betreft bijvoorbeeld de inhoud van *National Action Plans*, ofwel wat in het kader van de Decade het plan was voor Roma inclusie voor een bepaald land de komende tien jaar. Er werd gewerkt met de aangenomen belangen en behoeften van deze armere, uitgesloten Roma, of deze overeenkwamen met hun daadwerkelijke belangen en behoeften is nooit duidelijk geworden (Matache 35). Matache merkt op: “When consultation with the communities did occur, as in Macedonia, community members were “*shocked to be consulted about their needs and about the solutions they had for inclusion.*” (Matache 35).”⁴⁰ Het gevoel van *shock* dat hier beschreven wordt wanneer wordt gevraagd naar hun behoeften en hun mening over wat nodig zou zijn voor inclusie in het grotere kader van beleid dat hen aangaat is veelzeggend.

In Leforts interpretatie is participatie een gevoel; het gevoel ergens toe te behoren. Voor burgers in een democratische samenleving wil participatie daarom zeggen dat zij het idee hebben dat het politieke spel hen aangaat en dat er rekening met hen wordt gehouden. Het betekent dat zij niet passief op maatregelen wachten die positief voor hen zijn. Wanneer mensen wel bewust zijn van het bestaan van een dergelijk project en alsnog geschokt zijn wanneer gevraagd wordt naar hun behoeften, geeft dat in ieder geval aan dat ze wellicht wel van mening zijn dat de mensen van dergelijke projecten het beste met hen voor hebben, maar dat ze er zelf eigenlijk niet echt iets over te zeggen hebben. Met behulp van Leforts letterlijke betekenis van participatie illustreert die *shock* dat er juist *niet* het gevoel is dat het politieke spel rond de Decade hen aangaat, en dat er *wel* passief gewacht wordt op maatregelen, die hen misschien wel of misschien niet welgezind zijn – dat weet niemand want ze zijn er niet over gehoord, maar ze hebben zichzelf ook niet laten horen.

Leforts analyse van participatie werpt een licht op wat hier misgaat. Niet alleen had de Decade te maken met een grote massa mensen die niet bereikt werd, wanneer deze mensen wel bereikt werden en er *eindelijk* naar hun visie werd

---

⁴⁰ Cursieven aanwezig in de originele tekst.

gevraagd, bleek er geen sprake te zijn van participatie in Leforts letterlijke betekenis. Het moet gezegd worden dat er sprake is van een zeer diverse groep en dat er wel degelijk sprake was van (veel) participatie gedurende de Decade. Het probleem is dat de Decade het beeld schetste van de Roma die onder *gaps* bungelen in Europese samenlevingen; het zijn die armere mensen voor wie zij aan inclusie werken en het zijn die met name die mensen die niet van de Decade wisten.

Er is hier sprake van een cirkel. De voorwaarde van participatie in Leforts letterlijke betekenis ontbrak in de Decade dus werkelijke vertegenwoordiging kon niet plaatsvinden. Vertegenwoordiging werd vervolgens van bovenaf ingevuld welke de vorm kreeg van vertegenwoordiging door een jonge elite; een vrij smalle groep van de veel bredere groep Roma, die vertegenwoordigd zouden worden door de Decade. Tevens stonden weinig van deze *young leaders* daadwerkelijk in contact met Romani *communities* (Matache 29). Zij konden deze mensen niet goed bereiken. Hoewel zij met de beste bedoelingen werkten aan inclusie konden zij die letterlijke vorm van participatie niet aanwakkeren. Is internationale vertegenwoordiging van Roma wellicht iets voor een elite en staat dit te ver af van de armere Roma waarover zoveel gevonden wordt? In het kader van deze cirkel moet opgemerkt worden dat de keuze voor de slogan ‘Nothing about us without us’ op z’n minst ironisch is. Wie is die ‘us’? Niet de mensen die ver buiten de stad binnen betonnen muren wonen, terwijl de Decade *wel* bijdraagt aan het beeld dat *dat* de Roma zijn. Soros geeft aan dat die slogan pas echt betekenis zal krijgen wanneer een aantal zaken veranderen. Hij ziet de volgende reden: hoewel de Decade meer dan welk project dan ook ervoor heeft gezorgd dat Romani *civil society* ‘a seat at the table’ heeft gekregen, is dit niet voldoende. Roma moeten veel meer betrokken zijn en worden bij alle verschillende fases van inclusie; van ontwikkeling van beleid tot implementatie. Ik zou daar aan toe willen voegen dat voor effectievere vertegenwoordiging er betere mechanismen moeten komen zodat Roma die het aangaat zelf kunnen kiezen wie op die stoel mag zitten.

De publieke ruimte

Tot nu toe heb ik laten zien dat met behulp van Lefort inzichtelijk kan worden gemaakt hoe het principe van vertegenwoordiging is verlopen en waar knelpunten zitten. Echter, ik heb nog steeds geen antwoord op de vraag hoe het nu kan dat het besef van ontoelaatbaarheid uitbleef. Hoewel er niet is voldaan aan enkele voorwaarden die Lefort ziet voor effectieve vertegenwoordiging, is het niet zo dat de uitsluiting van Roma alleen rondwaart in de maatschappelijke toestand en dat deze niet zichtbaar is of wordt gemaakt. Ik heb eerder genoemd dat Lefort stelt dat het besef van ontoelaatbaarheid van uitsluiting op zou treden dankzij een gemeenschapsbewustzijn. Blijft het besef uit omdat een gemeenschapsbewustzijn ontbreekt? Is het eerdergenoemde thema van *belonging* van Yuval-Davis hier relevant? Wanneer zij het heeft over *belonging* is met name haar concept “everyday bordering” interessant en verhelderend. Dit gaat niet over van bovenaf

opgelegde grenzen, maar over grenzen die we allemaal elke dag zelf aanleggen. Deze grenzen zijn dynamisch, en hebben te maken met diverse “political projects of belonging”, vanuit die projecten worden grenzen aangelegd tussen de collectieve zelf en de ander (Yuval-Davis, “Situating Intersectionality” 98-9). Deze *borderings* zouden een afwezigheid van een gemeenschapsbewustzijn kunnen verklaren.

Maar, hoe kan dat nu? Roma en niet-Roma zijn burgers van de landen die deelnamen aan de Decade; democratische samenlevingen zouden toch uitsluiten dat ze uitsluiten? Wordt dit alles veroorzaakt doordat Leforts analyse geen plaats heeft voor een van de oudste haatgevoelens van Europa? Met andere woorden; is Lefort blind voor racisme? Dit lijkt niet het geval te zijn; Lefort erkent namelijk dat ook de democratische samenlevingen te maken hebben met racisme en uitzuiveringsideologieën. Echter, volgens hem kunnen mensen zich binnen de democratische samenleving in het geval van dergelijke praktijken beroepen op het recht (Loose 114-6).

In hoofdstuk één heb ik het fenomeen van homogenisering van Roma geïllustreerd. Het is zichtbaar in vele aannames en op vele plaatsen, wat ik al veelvuldig genoemd heb. Ook is het zichtbaar in de situatie in Italië waarmee ik deze scriptie geopend heb. In de Volkskrant van 20 juni stond hierover het volgende:

Probleem in Italië is dat veel gewone burgers Roma en Sinti als vanzelfsprekend koppelen aan illegaliteit en criminaliteit. Het is heel simpel en beangstigend, zei mensenrechtenexpert Francesco Palermo tegen The Guardian. ‘Op wat intellectuelen en journalisten na zouden de meeste mensen zeggen dat er niks mis is met (Salvini’s) plan, en dat is het grote probleem.’ (Van Raaij)

Ik heb al genoemd dat Lefort de publieke ruimte binnen de democratische samenleving beschrijft als een ruimte waarin informatie vrij rondvaart en botsingen van meningen plaatsvinden. Voor effectieve vertegenwoordiging is het noodzakelijk dat deze aansluiting vindt bij deze publieke ruimte. Deze omschrijving van de publieke ruimte wekt de indruk dat dit een vrij proces is en dat de botsende meningen gelijkwaardig zijn. Met behulp van McGarry wil ik laten zien dat er meer gebeurt in deze ruimte. McGarry analyseert Roma als een politieke identiteit en merkt op dat deze politieke identiteit noodzakelijk verbonden is met hoe de meerderheid Roma ziet en begrijpt (McGarry 757-9). Hij noemt dit *representation of Roma*⁴¹ en dit is onderhevig aan de beelden die de meerderheid op Roma projecteert (McGarry 768). Binnen de publieke ruimte zijn deze beelden volgens hem overwegend negatief, wat de symbolische en reële grenzen – in het geval van ruimtelijke segregatie bijvoorbeeld of gescheiden

---

⁴¹ Ook hier is het logischer te denken in termen van representatie in plaats van vertegenwoordiging.

onderwijs – tussen Roma en de meerderheid in stand houdt.⁴² Dit zorgt voor een relatie die gebaseerd is op macht, onderdrukking en uitsluiting. In deze relatie is het volgens McGarry niet het belangrijkste dat Roma als anders worden geconstrueerd, maar dat er een negatieve associatie aan gegeven wordt, zodat Roma begrepen worden als een last of gevaar voor de samenleving. Mensen zouden namelijk vaak tegen deze associatie(s) zijn, niet per se tegen Roma zelf (McGarry 759-61). Dit is terug te zien in het citaat uit de Volkskrant. Ik zou hier willen opmerken dat het geven van een dergelijk hardnekkige negatieve associatie lastig lijkt zonder dat iemand als anders wordt geconstrueerd, daarom betwijfel ik zijn stelling dat het als anders geconstrueerd worden niet het belangrijkste is in die relatie. McGarry illustreert overigens treffend dat in de publieke ruimte behoefte is aan een eenduidige “Roma voice” (McGarry 768) of identiteit. Echter, de Romani identiteit blijft vaag. Dat is niet gek, want we hebben het over miljoenen mensen verspreid over een continent. Dit heeft als resultaat dat anderen de neiging hebben deze identiteit in te vullen en dit ook kunnen doen, juist omdat deze vaag blijft. Dit houdt in dat anderen veel invloed hebben op het beeld van Roma in de publieke ruimte. Het is voor Roma vrijwel onmogelijk om de huidige *representation of Roma* uit te dagen en in eigen handen te nemen (McGarry 761).

De bovengenoemde *representation of Roma* beïnvloedt de vrij rondwarende informatie en botsingen van meningen in de publieke ruimte. Dit is een probleem binnen Leforts analyse omdat voor effectieve vertegenwoordiging onder andere aansluiting bij de publieke ruimte noodzakelijk is. Wanneer men aankaat dat er sprake is van uitsluiting en een Romani elite aan inclusie wil werken in een samenleving waar in de publieke ruimte negatieve ideeën over Roma heersen, dan is dat een duidelijke en logische hindernis voor het besef van ontoelaatbaarheid. Ideeën over illegale of criminele Roma zijn hardnekkig en het lijkt alsof er niet tegen op te botsen is in die publieke ruimte. Daarbij moet opgemerkt worden dat deze ideeën niet opkomen uit het niets. Elke bevolkingsgroep heeft te maken met criminele of illegale leden, wanneer dat is wat je verwacht te zien van een bevolkingsgroep kunnen deze ideeën telkens weer bevestigd worden.

---

⁴² Allerlei onderzoeken onderschrijven dat met name bevooroordeelde en negatieve informatie over Roma rondwaart in de publieke ruimte. Een voorbeeld hiervan is Garners onderzoek naar berichtgeving in verschillende nationale kranten wat betreft de strijd over grond. Zie: Garner 1-20. Ook McGarry ziet op het moment dat hij het artikel schreef in 2014 een grote zichtbaarheid van Roma in de publieke ruimte, waarbij Roma gemarkeerd zijn als een probleem: migranten die in westerse steden leven als bedelaar of crimineel, een vervelende afwijking waar de westerse samenlevingen mee opgescheept zitten. Zie: McGarry 760.

CONCLUSIE

Laat ik nu terugkomen op mijn vraagstelling: Wat is de betekenis van de rol van vertegenwoordiging in de Decade of Roma Inclusion voor de analyse van Lefort?

Ik heb laten zien dat de Decade tegen heeft willen gaan dat landen ‘het Roma probleem’ afschuiven naar de Europese context, dit hebben ze gedaan door regeringen van twaalf landen een verklaring te laten ondertekenen dat ze samen met Roma aan Roma inclusie zouden gaan werken. Tevens zag de Decade een ander probleem; namelijk, dat op alle politieke lagen Roma zwaar ondervertegenwoordigd zijn. De Decade heeft mogelijk gemaakt dat binnen de twaalf deelnemende landen op een eigen manier aan Roma inclusie gewerkt kon worden en dat vertegenwoordigers van Roma op verschillende politieke lagen ‘a seat at the table’ kregen.

In hoofdstuk één heb ik laten zien dat internationale vertegenwoordiging van Roma omstreden is, omdat goede mechanismen om tot vertegenwoordiging te komen ontbreken. Met behulp van Lefort kon inzichtelijk worden gemaakt dat er geen sprake was van effectieve vertegenwoordiging wanneer het gaat over hoe binnen de Decade vertegenwoordiging tot stand is gekomen. Degenen die binnen de verschillende landen de Roma vertegenwoordigden aan de zogenaamde tafel waren aangewezen door grote Europese instituties en niet door degenen voor wie zij aan beleid werkten. Wanneer gebruikelijke vertegenwoordigingsstructuren tekort zouden schieten en een ander vertegenwoordigend orgaan nodig zou zijn, is het problematisch dat degenen aan wiens inclusie gewerkt zou worden niet degenen zijn die aanwijzen wie hen gaan vertegenwoordigen op allerlei politieke lagen. Daarnaast heeft de Decade de beoogde brede participatie nooit kunnen bewerkstelligen, hoewel zij dat wel als zeer belangrijk achtte voor het slagen van de Decade. Ik heb geïllustreerd dat dit veroorzaakt werd door het ontbreken van Leforts letterlijke betekenis van participatie. Ik heb laten zien dat het aanwijzen van vertegenwoordigers en het ontbreken van participatie twee fenomenen zijn die met elkaar verbonden zijn.

Desondanks is dit geen voldoende verklaring voor het uitblijven van het besef van ontoelaatbaarheid wat betreft uitsluiting van Roma. Deze uitsluiting is wel degelijk zichtbaar, en werd ook zichtbaar gemaakt in de Decade ook al was er dan geen sprake van effectieve vertegenwoordiging. Ik heb laten zien dat het knelpunt zit in de publieke ruimte. Lefort houdt – in “Democratie & Vertegenwoordiging” – onvoldoende rekening met het homogeniseren van groepen binnen de publieke ruimte. Ook de Decade zelf droeg – onbedoeld – bij aan deze homogenisering. De Decade was, onder andere door de grote nadruk op ‘closing the gaps’ gericht op de armere Roma, niets aan de Decade deed vermoeden dat het hier gaat om een deel van een bredere groep.

Met behulp van McGarry heb ik laten zien dat een uitgesloten groep weinig grip heeft op hoe zij weergegeven worden binnen de publieke ruimte. Volgens hem is *representation of Roma* binnen de publieke ruimte met name in handen van anderen. Niet alleen worden Roma gehomogeniseerd tot arme, uitgesloten Roma; de publieke ruimte wordt gedomineerd door negatieve beelden; zoals criminele of illegale Roma. Het zijn juist deze beelden en homogenisering die aan de basis staan van de uitsluiting. Deze homogenisering van de veronderstelde groep blijkt lastig te bestrijden. Juist door de diversiteit en verspreiding van Roma blijft de Romani identiteit vaag, door deze vaagheid kan deze makkelijk gemanipuleerd worden door anderen.

Dit is een serieuze kanttekening bij Leforts notie dat de democratische samenleving uitsluit dat ze uitsluit. Ik heb in hoofdstuk twee laten zien dat de legitimiteit van verdeeldheid en conflict essentieel is voor de democratische samenleving. Het is de erkenning en de omarming van de verdeeldheid van de samenleving die ertoe leidt dat ze uitsluit dat ze uitsluit. Roma worden in principe erkend als burgers en zij kunnen zich mengen in het politieke spel. Wanneer zij (socio-economische en politieke) uitsluiting aan willen kaarten kunnen zij dat doen, maar om te komen tot effectieve vertegenwoordiging is aansluiting bij de publieke ruimte nodig. De publieke ruimte vormt daarom een grote hindernis voor vertegenwoordigers van groepen die al uitgesloten zijn. In principe wordt uitsluiting dus wel uitgesloten, echter als je al uitgesloten bent – en je het negatieve beeld van de groep in de publieke ruimte nauwelijks kunt weerleggen – wordt het lastig om vertegenwoordigers op het politieke toneel te krijgen die als gelijkwaardige spelers mee kunnen doen. Dit maakt effectieve vertegenwoordiging voor uitgesloten groepen lastig. En deze vertegenwoordiging is nu juist nodig om tot politieke inclusie te kunnen komen en vervolgens mee te kunnen praten over beleid dat (hopelijk) zal leiden tot minder socio-economische uitsluiting. Leforts notie dat in het geval van racisme een beroep op de wet gedaan kan worden is in deze situatie niet effectief. Ideeën in de publieke ruimte kunnen niet berecht worden, net zoals je bijvoorbeeld journalisten die schrijven over problemen in de samenleving, waarbij hun invalshoek gekleurd kan zijn door hun ideeën, niet kunt berechten.

Ik herhaal nu de vraag die Lefort ziet als de kernvraag van de politieke macht: Wie wordt uitgesloten en door wie? Het antwoord daarop, voor deze scriptie, is al meerdere malen voorbij gekomen. Het is belangrijker dat volgens Lefort uit het antwoord de status van de democratie is af te leiden. Dat houdt ook in dat wellicht in de ideale democratische samenleving het antwoord zou zijn; niemand door niemand, maar dat dit in de werkelijkheid hoogstwaarschijnlijk nooit voor zal komen. Lefort analyseert de moderne democratische samenleving en komt zo tot wat volgens hem de principes van deze samenleving zijn. Deze principes geven de samenleving vorm, maar deze samenleving bestaat uit mensen met angsten, boosheid en vooronderstellingen. Mensen die de samenleving voorstellen en

tegelijkertijd voorstellen wie daar niet bij horen, en soms zijn die laatsten mensen die feitelijk wel tot dezelfde samenleving behoren. Uitsluiting is een echt fenomeen; niet alleen in het verleden, dat is het nu ook en dat zal het ook altijd blijven. Lefort stelt dat de democratie uitsluit dat ze uitsluit en dat zij het enige regime is dat de verdeeldheid van de samenleving een plaats kan geven. Hoewel Leforts analyse in formele zin overtuigend is, gaat deze soms teveel over de ideale democratische samenleving. Het is in die ideale samenleving dat uitgesloten groepen zich alsnog op het politieke toneel kunnen mengen om daar effectief hun uitsluiting aan te kaarten.

Tegelijkertijd schrijft Lefort nergens dat het makkelijk is voor minderheden om hun plek binnen de samenleving op te eisen. Daarbij, wanneer uitsluiting wordt uitgesloten en dus iedereen in principe mee mag doen, wil dit niet zeggen dat iedereen meedoet, mee kan doen of mee wil doen en het wil ook niet zeggen dat iedereen die mee mag doen ook serieus genomen wordt. De vraag blijft; heeft dit grootse project voor en door de grootste minderheid van Europa gefaald doordat zij vertegenwoordiging heeft ingevuld op een bepaalde manier, of is er sprake van een blinde vlek in Leforts analyse? Hoewel de invulling van vertegenwoordiging bij heeft gedragen aan de verminderde effectiviteit, stel ik dat homogeniserende praktijken binnen de publieke ruimte niet voldoende terugkomen in Leforts analyse in “Democratie & Vertegenwoordiging”. Hij gaat ervan uit dat dit een domein is van de vrije botsingen van meningen. Het is hierdoor dat hij over het hoofd ziet dat het voor uitgesloten groepen veel moeilijker is om aansluiting te vinden bij de publieke ruimte. Het te maken krijgen met dergelijke praktijken maakt het komen tot effectieve vertegenwoordiging weliswaar niet onmogelijk, maar wel zeer moeilijk. In theorie wordt je niet uitgesloten, maar in de praktijk kun je tijdens je poging je uitsluiting aan te kaarten alsnog uitgesloten worden. Met een opmerking dat bij het zichtbaar worden van socio-economische uitsluiting een gevoel van ontoelaatbaarheid zal ontstaan, gaat hij wellicht teveel uit van het sociale karakter van de democratische samenleving – welke niet per se evident is.

BIBLIOGRAFIE

- “About.” Decade of Roma Inclusion 2005-2015 (archive),
web.archive.org/web/20120711142344/http://www.romadecade.org/about.
 Geraadpleegd op 15 juni 2018.
- Acton, Thomas. “Academic Success and Political Failure: A Review of Modern Social Science Writing in English on Gypsies.” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 2, no. 2, 1979, pp. 231-41. *Taylor & Francis Online*, doi:10.1080/01419870.1979.9993265. Geraadpleegd op 7 maart 2018.
- Van Baar, Huub. “Contained Mobility and Racialization of Poverty in Europe: The Roma at the Development-Security Nexus.” *Social Identities*, 2017, pp. 1-17. *Taylor & Francis Online*, doi:10.1080/13504630.2017.1335826. Geraadpleegd op 4 januari 2018.
- Bergen, Doris L. *War and Genocide: A Concise History of the Holocaust*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2016.
- Bianchi, Stefania. “Rights: An International Plan for Roma at Last.” Inter Press Service, 3 februari 2005, www.ipsnews.net/2005/02/rights-an-international-plan-for-roma-at-last/?wptouch_preview_theme=enabled. Geraadpleegd op 11 juni 2018.
- European Commission. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*. Luxemburg: European Communities, 2004. European Commission, publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b628783f-622a-4e33-9133-141329672d6e/language-en. Geraadpleegd op 11 juni 2018.
- European Committee on Migration. “The Situation of Gypsies (Roma and Sinti) in Europe.” Council of Europe, rm.coe.int/16804bcb91. Geraadpleegd op 3 april 2018.
- Flynn, Bernard. *The Philosophy of Claude Lefort: Interpreting the Political*. Evanston: Northwestern University Press, 2005.
- Friedman, Eben. “Assessing Progress under the Decade.” *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, redactie Bernard Rorke en Orhan Usein, Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015, pp. 16-27.
- Frissen, Paul. “Voorwoord.” *Wat is Politiek?* door Claude Lefort, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 7-10.
- Garner, Steve. “Accommodation Crisis: the Racialization of Travellers in Twenty-First Century England.” *Ethnic and Racial Studies*, 2017, pp. 1-20. *Taylor & Francis Online*, doi:10.1080/01419870.2017.1380213. Geraadpleegd op 30 november 2017.

- “Genocide of European Roma (Gypsies) 1939-1945.” United States Holocaust Memorial Museum, www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005219. Geraadpleegd op 7 maart 2018.
- “Governments endorse ‘Decade of Roma Inclusion’.” Open Society Foundations, 8 juli 2003, www.opensocietyfoundations.org/press-releases/governments-endorse-decade-roma-inclusion. Geraadpleegd op 15 juni 2018.
- Izsák, Rita. *Global Study on the Human Rights Situation of Roma Worldwide*, United Nations Human Rights, 11 mei 2015, www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/GlobalStudyonRomaWorldwide.aspx. Geraadpleegd op 11 juni 2018.
- Kushen, Robert, redactie. *Roma Inclusion Index 2015*. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015. RCC, <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>. Geraadpleegd op 11 juni 2018.
- Lefort, Claude. “Democratie & Vertegenwoordiging.” *Wat is Politiek?* Vertaald door Pol van de Wiel en Bart Verheijen, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 101-118. Origineel: Claude Lefort. “Démocratie et Représentation.” *Le Temps Présent: Écrits 1945-2005*, Parijs: Belin, 2007.
- . “De Logica van het Totalitarisme.” *Wat is Politiek?* Vertaald door Pol van de Wiel en Bart Verheijen, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 54-80. Origineel: Claude Lefort. “La Logique Totalitaire.” *L’Invention Démocratique: Les Limites de la Domination Totalitaire*, Parijs: Fayard, 1981.
- . “Het Beeld van het Lichaam.” *Wat is Politiek?* Vertaald door Pol van de Wiel en Bart Verheijen, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 33-53. Origineel: Claude Lefort. “L’Image du Corpse et le Totalitarisme.” *L’Invention Démocratique: Les Limites de la Domination Totalitaire*, Parijs: Fayard, 1981.
- . “La Communication Démocratique.” *Esprit*, oktober 1979, pp. 35-6.
- . “Het Vraagstuk van de Democratie.” *Wat is Politiek?* Vertaald door Pol van de Wiel en Bart Verheijen, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 81-100. Origineel: Claude Lefort. “La Question de la Démocratie.” *Essais sur le Politique: XIXe-XXe Siècles*, Parijs: Seuil, 1986.
- Loose, Donald. *Democratie zonder Blauwdruk: De Politieke Filosofie van Claude Lefort*. Best: Uitgeverij Damon, 1997.

- Marushiakova, Elena en Vesselin Popov. "The Roma – A Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies." *Mitteilungen des SFB 586 "Differenz und Integration"* 6, redactie Bernhard Streck, Halle: 2004, pp. 71-100. *Universität Leipzig*, research.uni-leipzig.de/~diffint/index.php?journal=diffint&page=article&op=viewFile&path%5B%5D=81&path%5B%5D=52. Geraadpleegd op 2 april 2018.
- Matache, Margareta. "Nothing About Us Without Us: Roma Participation, Gender Equity and the Decade of Roma Inclusion." *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, redactie Bernard Rorke en Orhan Usein, Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015, pp. 28-43.
- McGarry, Aidan. "Roma as a Political Identity: Exploring Representations of Roma in Europe." *Ethnicities* vol. 14, no. 6, 2014, pp. 756-74. *SAGE Journals*, doi:10.1177/1468796814542182. Geraadpleegd op 10 maart 2018.
- Motoc, Catrinel. "The Roma in Europe: 11 Things You Always Wanted to Know but Were Afraid to Ask." Amnesty International, 23 april 2015, www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/04/roma-in-europe-11-things-you-always-wanted-to-know-but-were-afraid-to-ask/. Geraadpleegd op 7 maart 2018.
- Nicolae, Valeriu. *We Are the Roma!* Calcutta: Seagull Books, 2013.
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe. "Recommendation 1203: Gypsies in Europe." Council of Europe, 2 februari 1993, assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15237&lang=en. Geraadpleegd op 22 maart 2018.
- Van Raaij, Ben. "Italiaanse minister Matteo Salvini ontketent nieuwe migratierel aangaande Roma en Sinti." *De Volkskrant*, 20 juni 2018, www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/italiaanse-minister-matteo-salvini-ontketent-nieuwe-migratierel-aangaande-roma-en-sinti~bb26d33e/. Geraadpleegd op 4 juli 2018.
- Rai, Niraj, et al. "The Phylogeography of Y-Chromosome Haplogroup H1a1a-M82 Reveals the Likely Indian Origin of the European Romani Populations." *PLoS ONE* vol. 7, no. 11, 2012, pp. 1-7, doi:10.1371/journal.pone.0048477. Geraadpleegd op 3 juli 2018.
- Rodríguez Maeso, Silvia. "'Civilising' the Roma? The Depoliticisation of (Anti-) Racism within the Politics of Integration." *Identities* vol. 22, no.1, 2015, pp. 53-70. *Taylor & Francis Online*, doi:10.1080/1070289X.2014.931234. Geraadpleegd op 15 april 2018.

- Rorke, Bernard. "Introduction." *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, redactie Bernard Rorke en Orhan Usein, Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015, pp. 6-11.
- . "Somewhere Between Hope and Despair: Whatever Happened to Roma Inclusion Between 2005 and 2015?" *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, redactie Bernard Rorke en Orhan Usein, Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015, pp. 44-61.
- . "Zero Tolerance: New EU Communication Talks Tough on Anti-Gypsyism." ERRC, www.errc.org/news/zero-tolerance-new-eu-communication-talks-tough-on-anti-gypsyism. Geraadpleegd op 3 juli 2018.
- Soros, George. Interview met Margareta Matache. "George Soros Looks Back on the Decade." *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015*, redactie Bernard Rorke en Orhan Usein, Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015, pp. 12-5.
- "Terms of Reference." Decade of Roma Inclusion 2005-2015 (archive), 2005, web.archive.org/web/20100815023803/http://www.romadecade.org:80/5133. Geraadpleegd op 2 juni 2018.
- Tosh, John. *The Pursuit of History*. 5de ed., Harlow: Pearson Education Limited, 2010.
- Tremlett, Annabel. "Making a Difference Without Creating a Difference: Super-Diversity as a New Direction for Research on Roma Minorities." *Ethnicities* vol. 14, no. 6, 2014, pp. 830-48. *SAGE Journals*, doi:10.1177/1468796814542183. Geraadpleegd op 16 februari 2018.
- Vermeersch, Peter. "Advocacy Networks and Romani Politics in Central and Eastern Europe." *JEMIE* vol. 1. 2001, pp. 1-22. *SSOAR*, nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-62231. Geraadpleegd op 24 juli 2018.
- Vermeersch, Peter. *The Romani Movement: Minority Politics & Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. Oxford: Berghahn Books, 2007.
- Van de Wiel, Pol en Bart Verheijen. "Inleiding – Wat is Politiek?" *Wat is Politiek?* door Claude Lefort, Amsterdam: Boom Klassiek, 2016, pp. 11-29.
- Willems, Wim. *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*. Abingdon: Routledge, 1998.
- Yuval-Davis. "Situated Intersectionality and Social Inequality." *Raisons Politiques* vol. 2, no. 58, 2014, pp. 91-100. *Cairn*, doi:10.3917/rai.058.009. Geraadpleegd op 23 juni 2018.

- Yuval-Davis, Nira, et al. "Introduction to the Special Issue: Racialized Bordering Discourses on European Roma." *Ethnic and Racial Studies* vol. 40, no. 7, 2017, pp. 1047-57. *Taylor & Francis Online*, doi:10.1080/01419870.2017.1267382. Geraadpleegd op 13 november 2017.
- Zimmermann, Michael. "Book Review of *In Search of the True Gypsy*." *Holocaust and Genocide Studies* vol. 14, 2000, pp. 297-300. doi:10.1093/hgs/14.2.297. Geraadpleegd op 16 maart 2018.